

DİL SEFERBERLİĞİ KAPSAMINDA BİRİNCİ DERLEME ÇALIŞMASI: RİZE ÖRNEĞİ

Muzaffer UZUN*

ÖZ

Bir toplumun tarihî, kültürel yolculuğundan izler taşıyan ağızlar, aynı zamanda ölçünlü dili besleyen ana damarlardan biri olagelmıştır. Toplumun dünyaya bakış açısını, yaşamını, tepkilerini, zekâsını yansıtan ağızlarla ilgili dil unsurlarının kullanımı, millî kimliğin tesisi ve aktarımında da hep başrolde olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Cumhuriyet’le millî bir yapının inşasında tesis edilen kurumlardan biri de *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* olmuş ve *Cemiyet*’in kendi kaynaklarıyla beslenen bir dil oluşturma gayretleri ile önce *Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* sonra *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* adında iki önemli eser ortaya konulmuştur.

Birinci derleme faaliyeti ile başlatılan dil seferberliğinin yansımalarını ilk sayısı 6 Ağustos 1931’de yayımlanan *Rize* gazetesinde görmek de mümkündür. Bu çalışmada, dil devrimi ile başlayan çalışmalar ekseninde söz derleme heyeti tarafından toplanıp *Rize* gazetesinde yayımlanan kelimelerin daha sonra hazırlanmış olan dergi ve sözlüklere katkısı ele alınmıştır. Gazetenin 23 Mart 1933 tarihli 84. sayısı ile başlayıp 10 Ağustos 1933 tarihinde yayımlanmış 104. sayısına kadar olan bölümünden *Vilayet Söz Derleme Heyeti* tarafından derleme faaliyetleri sonucu elde edilmiş ve gazetede yayımlanmış 310 kelime tespit ve tasnif edilerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Ağız, Söz derleme, *Rize* gazetesi.

THE FIRST COMPILATION STUDY WITHIN THE SCOPE OF LANGUAGE MOBILIZATION: THE CASE OF RIZE

ABSTRACT

The history of a society is the main vessel bearing traces of its cultural journey and the cultivation of the standard language. The use of language elements related to the dialects reflecting the perspectives, lives, reactions and intelligence of a society has always been prominent in the establishment and transfer of national identity. Accordingly, one of the institutions established under the national structure of the republic is the *Association of Turkish Language Investigation (Türk Dili Tetkik Cemiyeti)*; as a result of the Association’s efforts to create a national language, two important works (a journal and a dictionary) were published: *Söz Derleme Dergisi* and *Derleme Sözlüğü*. It is also possible to see the reflections of the language

* Okt., Dr., KTÜ, Türk Dili Bölümü, TRABZON. muzafferuzun@ktu.edu.tr

mobilization initiated by the first compilation activity in the first issue of the newspaper *Rize* which was published on 6 August 1931. This study aims to explore the contributions of the words collected by the lexical committee and published in the *Rize* journal within the studies which began with language revolution in the journals and dictionaries prepared later. Compiled by the *Provincial Word Compilation Committee* and published in the newspaper between the 84th issue of 23 March 1933 and 104th issue of 10 August 1933, 310 words have been analysed by identifying and classifying.

Keywords: Dialect, Compiling, *Rize* newspaper

Giriş

Dilin özleştirilmesi için gösterilen çabalar, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ağızların da dikkate alındığı yeni çalışmaları doğurmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancı araştırmacılar, bilhassa 1940'lı yıllardan sonra Türk araştırmacılar tarafından yapılan ağız çalışmalarının Türk dilinin kendi kaynaklarına yönelmesi noktasında önemli katkıları olmuştur. Ağızlara dair yapılan derleme çalışmalarının temel amacı, yörenin dil özelliklerinin dolayısıyla araştırılan ağızın Türk dili içindeki yerinin belirlenmesi ve yörede kullanılan dil malzemesinin toplanmasıdır.¹ Cumhuriyet Dönemi'nde Arap ve Fars etkisinin azaltılarak *millî* unsurların öne çıkarıldığı dilin teşekkülünde, *Türk Dili Tetkik Cemiyetinin* yürüttüğü derleme faaliyetlerinin önemi büyüktür. Bu süreç, dilin kendi kaynaklarıyla irtibata geçmesinin yanında öz yapısına has birtakım hususiyetleri yeniden kazanmasının, arınmasının da önünü açmıştır.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Derleme Faaliyetleri

Cumhuriyet'le pek çok sahada yaşanan değişim, modern ve millî bir toplumun inşasında dil ile ilgili çalışmalara dair ihtiyacı gündeme getirmiş, bu doğrultuda birtakım müesseseler tesis edilmiştir. Bunlardan biri de ilk adı *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* olan *Türk Dil Kurumudur*. Türk dilini içinde bulunduğu durumdan millî bir anlayışla çıkarmak gayesiyle hemen çalışmalara başlayan o zamanki adıyla *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*, 26 Eylül-4 Ekim tarihleri arasında *I. Türk Dili Kurultayı*'nı gerçekleştirir. *Türk dilini; millî kültürün eksiksiz bir anlatım aracı hâline getirmek, çağdaş uygarlığın önüne koyduğu bütün gerekleri karşılayacak bir mükemmelliğe erişirmek, temel unsurları öz Türkçe millî bir dil yaratmak* Kurultay'ın amaçları arasındadır.² Bu amaçlarla yola çıkan cemiyetin öncelikli olarak yapacakları, halk dilindeki ve tarihî metinlerdeki Türkçe kökenli kelimelerin derlenmesi, Türkçede kelime türetme yollarının işler bir hâle gelmesi, yazı dilinde kullanılıyor olan

¹ Ahmet Buran, "Konuşma Dili ve Yazı Dili İlişkileri ve Derleme Faaliyetleri", *Türkbilgi*, 2002/4, s. 99.

² Şükrü Halûk Akalın, "Atatürk Döneminde Türkçe", *Türk Dili*, S. 607, Ankara 2002, s. 39.

alıntı kelimelerin yerine Türkçelerinin konulup yayılması için çalışmak olmuştur.

Bu doğrultuda halk ağzında yaşayan dil malzemesini araştırarak geniş bir derleme çalışması ile Türk lehçelerini içine alacak bir *Türk Lûgati* oluşturmayı planlayan *Cemiyet*, bunu bir duyuru ile ilan eder. Böylece 21 Kasım 1932’de kabul edilen 13507 sayılı *Söz Derleme Talimatnâmesi* ve ardından 1933 yılı başlarında yayımlanan genelgelerle *Dil Devrimi* çalışmaları başlar.

Aslında söz derleme faaliyetleri ile ilgili ilk çalışma 1920’li yıllarda Maarif Vekillîğinin Hars Müdürlüğünü yapan Besim Atalay yönetiminde başlatılmıştır. Harf Devrimi vesilesi ile 1928’de kurulmuş *Dil Encümeni*, derleme faaliyetinin önemini kavramış, Ragıp Hulûsi Özdem’i 1929 ve 1930 yıllarında bu amaçla görevlendirmiştir. Bu çalışmaların neticesinde elde edilen veriler, Hamit Zübeyir (Koşay) ve İshak Refet (Işıtman) tarafından bir sözlük hâline getirilerek *Ana Dilden Derlemeler* adıyla 1932’de yayımlanmıştır.³ Ayrıca bahsedilen eserin devamı niteliğinde 1952 senesinde Hamit Zübeyir (Koşay) ve Orhan Acıpayamlı’nın hazırlamış olduğu *Ana Dilden Derlemeler II* adlı eser, *Türk Dil Kurumu* tarafından bastırılmıştır.

Kurultay’dan sonra ise halk ağzından söz derleme işi *Derleme Kolu* tarafından yürütülür. Ancak bu faaliyet, *Kurum* ve *Derleme Kolu*’nun tek başına üstesinden gelebileceği bir durum değildir. Dönemin Maarif Vekili Doktor Reşit Galip’in hazırladığı astüzükle derleme çalışmalarının devlet yardımıyla sürdürülebilmesi için her ilde valilerin, ilçede kaymakamların başkanlığında birer *Derleme Heyeti* kurulur. Ayrıca bütün okullar derleme faaliyetlerinin yürütüldüğü birer ocak olarak görev yapmış, *Genel Merkez Kurulu* tarafından söz derleme çalışmalarının sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için de derleyicilerin işlerini kolaylaştıracak *Söz Derleme Kılavuzu* adında bir kitap ve derlenen kelimelerin standart bir şekilde yazılabilmesini sağlayacak derleme fiş defterleri bastırılmıştır.

1933 ve 1934 yıllarında toplanan 153.000 fişten faydalanılarak ortaya çıkarılan *Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, 1939-1951 yılları arasında 4 cilt olmak üzere basılmış ve bunlara daha sonra V ve VI. ciltler ilave edilmiştir. VI. ciltte (1952) sadece folklor sözleri vardır. V. cilt (1957), *Yazı Dilinden Halk Ağzına İndeks* adını alır. Birinci derleme sonucunda

³ Zeynep Korkmaz, “Türkiye’de Ağız Sözlükleri”, *Türk Dili*, S. 583, Ankara 2000, s. 8. Derlenen her kelimenin anlamını, nereden derlenmiş olduğunu, gramerdeki yerini ve gereklikçe bu kelimelerin halk ağzından alınmış cümlelerle örneklerini veren 450 sayfalık *Ana Dilden Derlemeler adlı sözlükte*, toplam 9000 sözcüğe yer verilmiştir.

ortaya çıkan *Söz Derleme Dergisi* ile ilgili çalışmalar 1957’de sona ermiştir.⁴ *Söz Derleme Dergisi*, Türk dili ve millî kültürü için önemli bir kaynak olmakla birlikte birtakım eksiklikleri de barındırdığından tamamlanması ve düzeltilmesi gereken bir eser olarak düşünülmüş bu doğrultuda *Türk Dil Kurumu*, diline hizmet etmek isteyenleri göreve çağırarak ikinci bir derleme faaliyetine girişmiştir. Derleme dergilerini güvenilir bir kaynak hâline getirmek için yeniden derleme ve düzeltme çalışmalarına başlayan *Türk Dil Kurumunun* yönlendirmeleriyle 1952’den 1959’a kadar sürecek dönemde 450.000 fiş daha toplanmıştır. Bu derleme fişleri ile daha önce derlenmiş derleme fişleri harmanlanarak yeni bir sözlüğün inşasına çalışılmış⁵, böylece 12 cilt olarak tasarlanan yeni bir lügat, *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, ortaya çıkmıştır.⁶

I. Türk Dil Kurultayı’nda alınan kararlar doğrultusunda yapılacaklardan biri de özellikle yazı dilinde kullanılmakta olan alıntı kelimelerin yerine Türkçelerini bulmak, dünden bugüne Türk diliyle yazılmış kaynakları tarayarak Türk dilinin yitik kelimelerini yeniden kazanmaya çalışmak olmuştur. Bu amaçla bütün yurttan *dil seferberliği* ilan edilerek yazı ve konuşma dilinde kullanılan Arapça kelimelerin en kısa yoldan ve az zamanda karşılıklarını bulmak için anketler hazırlanmıştır. Şemsettin Sami’nin *Kamus-ı Türkî* adlı eserindeki konuşma ve yazmada kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler taranmış, karşılıkları aranacak olanlar; listeler hâlinde her gün ajans, radyo ve gazetelerde bildirilmiştir. Yazı dilinde mevcut yabancı kökenli kelimelere Türkçe karşılıklar aramak düsturu ile başlanan bu çalışmada düzenlenen *Büyük Dil Anketi* ile bir *karşılıklar kılavuzu* oluşturulması hedeflenmiştir. Bulunan karşılıklar gazetelerin sütunlarında yayımlanmış, mevcut nüshalar üçer adet *Cemiyet*’e yollanmıştır. Bütün bu çalışmaları da illerde kurulan dil heyetleri yönetmiştir. 12 Mart 1933’te başlamış olan yabancı kelimelere karşılık bulma işi neticesinde Merkezce kabul edilmiş 640 kelimeye ulaşılmıştır.⁷

Bununla birlikte *anket* sonucunda elde edilen veriler yeterli görülmemiş ve hedeflenen kılavuzun istenen düzeyde eksiksiz bir şekilde çıkarıla-

⁴ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. IX. VI. cildin basım tarihinin 1952, V. cildin basım tarihinin 1957 olması dikkat çekmektedir. Bu bilgiyi ciltler üzerinde teyit etmek mümkün olmuştur.

⁵ *Derleme Sözlüğü*, birinci ve ikinci derleme faaliyetleri neticesinde elde edilen yaklaşık 600.000 fiş ile bu aşamada iken *Derleme Sözlüğü*’nde yer almamış Anadolu’dan çeşitli yollarla derlenmiş dil malzemesinden oluşan *Ana Dilden Derlemeler* adlı sözlüğün birleşmesinden meydana gelmiştir.

⁶ Zeynep Korkmaz, “Anadolu Ağzları üzerine Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, TDK Yayınları 629, C. II, Ankara 1995, s. 146. 25 Mart 2008 tarihinden itibaren *Derleme Sözlüğü* ile Anadolu ağzları hakkında *Türk Dil Kurumu* tarafından yayımlanan çalışmaların sözlük kısımları genel ağ ortamında erişime açılmıştır.

⁷ Şükrü Halûk Akalın, *a.g.e.*, s. 40.

mayacağı düşüncesi hâsıl olmuştur. *Anketin* dışında kalmış dille ilgili ana malzemenin depolandığı birçok unsurdan yararlanılamamış olması, oradaki Arapça veya Farsça kelimelere karşılık olabilecek Türkçe kelimelerin ortaya konulmaması büyük bir eksiklik olarak görülmüştür. Bu itibarla derleme faaliyetleri neticesinde 1933 ağustosuna kadar elde edilmiş 125.988 derleme fişi taranarak Osmanlı Türkçesinde kullanılan alıntı kelimelere karşılık olabilecekler tespit edilmiş,⁸ ilaveten 150 civarında eser dilciler tarafından yabancı kelimelere karşılıklar bulmak amacıyla taratılmış ve *Tarama Dergisi*'nin malzemesi elde edilmiştir.⁹ *Tarama Dergisi*'nin tesisinde oluşturulan fişlerden dörtte üçü taramalardan oluşurken dörtte biri ise derleme kaynaklıdır. Çalışmalar neticesinde *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*, 1934 yılında yayımlanır. Bütün bu çalışmaların sonucunda millî bir dil oluşturmada yazı dilindeki Arapça ve Farsça kelimelerin yerine Türkçelerini yerleştirmek ve yeni kelimeler için türetim imkânlarını ortaya çıkarmak noktasında önemli bir adım atılmış olur.

Dil Seferberliği Kapsamında Rize Gazetesi ve Derleme Faaliyetlerine Katkılar

6 Ağustos 1931 tarihinde okurlarıyla ilk defa buluşan *Rize*, perşembe günleri çıkan bir vilayet gazetesidir. İlk sayısında ...*havadis gazetesi olmaktan ziyade Rizelilerin dert ortağı akıl bilgi arkadaşı olacaktır.* cümlesiyle bir anlamda amacını da açıklayan *Rize*, dil seferberliğinde *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* ile bu faaliyeti sürdürecekları arasında bağ kuran organlardan biri olmuştur. Ayrıca *gazetede* daha ikinci sayısından itibaren bir seri hâlinde haftalarca sürmüş, dil bilinci oluşturma çabaları içeren yazıların varlığı dikkat çeker.¹⁰

Türk Dili Tetkik Cemiyetinin Derleme Kolu tarafından idare edilen, il ve ilçelerde oluşturulmuş derleme heyet ve şubeleri, başlatılan seferberliğin yürütücüleri olmuşlardır.¹¹ *Rize* gazetesinin 73. sayısının 3. sayfasında *Vilâyet*

⁸ *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi I*, İstanbul 1939, s. 9.

⁹ İbrahim Necmi Dilmen, "Tarama Dergisi Nedir?", *Atatürk ve Türk Dili III*, Ankara 2005, s. 1680.

¹⁰ Bu yazılar için *Rize* gazetesinin daha ikinci sayısında Orta Mektep Müdürü Uğuz tarafından kaleme alınan *Dilimizi Koruyalım* başlıklı yazı, dil seferberliğinin halka duyurulduğu tarihe kadar ve sonrasında gazetede Orta Mektep Türkçe Muallimi Sıtkı tarafından *Lisanda Sadeliğe Doğru, Dilimizden Yabancıları Uzaklaştırıyoruz, Dil Seferberliği, Millî Bir Gayeye Doğru, İmlamıza Dair, Eski Zevki Neden Bırakmıyoruz*; Muallim Sıtkı Bey'e cevaben Şevket Hulûsi tarafından yazılmış *Türk Lisana Dair, Lisana Dair, Benim Dilim* örnek olarak gösterilebilir.

¹¹ Derleme faaliyetlerinin yanında, yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bulmak amacıyla yapılan çalışmalardan da bahsetmek gerekir. Bu itibarla *Rize* gazetesinin 16 Mart 1933 tarihli 83. sayısı ilk sayfasında iki başlık dikkat çeker: *Dilimizi Yabancı Sözlere Kurtarma İş*i ve *Dil Anketi*. Duyurulan *dil anketine* göre vatandaşlardan her hafta gazetede ilan edilen kelimelere Türkçe karşılık bulmaları beklenmektedir. *Dil seferberliği* ile ilgili *Türk Dili Tetkik*

Haberleri başlığı ile çıkan yazıda *Türk Dili Tetkik Cemiyetine* yardım etmek üzere Vali Ekrem Beyefendinin başkanlığında kurulan *Vilayet Derleme Heyetinden* bahsedilir.¹²

Heyet geçen gün vali Beyefendinin makamlarında ilk içtimainı yaparak esaslar hakkında konuşup görüşmüş, bunun için tertibat almışlardır. Heyet bundan sonra da muayyen günlerde muntazaman içtimalarına devam edecekti Heyet şunlardan mürekkeptir:
As. Ş. Reisi binbaşı Vehbi B.
Belediye Reisi hakkı
Maarif müdürü Necatı
Sıhhat ve İ. M. M. İsmail hakkı B.
Orta Mektep müdürü Uğuz

Müesseseler aracılığıyla sürdürülen dil faaliyetlerine halk da ortak edilmeye çalışılmıştır. *Rize* gazetesinin 19 Şubat 1933 tarihli 79. sayısında *Dil Seferberliği* adıyla çıkan yazıda halk, dilin yabancı kelimelerden kurtulması için vazifeye çağrılır. Halkın unutulmuş dilini diriltmek için bir *Söz Derleme Heyeti* oluşturulmuş, başkanlığına da vali tayin edilmiştir. Bu heyet, kendisine bağlı 45 ocak (mektep), 95 muallimle söz derleme faaliyetlerini sürdürecektir. *Merkez Söz Derleme Heyetinin* gönderdiği kılavuz doğrultusunda faaliyetlerini yürütecek olan mektepler ayrıca her hafta mesailerini merkez heyetine bildireceklerdir. Orta Mektep Türkçe Muallimi Sıtkı tarafından kaleme alınan yazıda ocaklara dâhil olmayan vatandaşlar da söz derleme faaliyetlerine davet edilir.¹³

Ocağa dahil olmıyan herhangi bir vatandaşta bu işte çalışabilir ve esasen çalışmalıdır. Bildiği ve topladığı sözleri, şarkıları manileri, koşmaları, destanları, hikâye ve masalları ocak veya merkez heyetlerine bildirirse mensup olduğu cemiyetlere faydalı bir yardımda bulunmuş olur. Toplanacak söz ve şarkılar Rize muhitine ait olacaktır.

Cemiyeti'nin aldığı kararlar doğrultusunda yapılacaklar arasında yer alan ve alıntı kelimelere Türkçe karşılıklar bulmak amacıyla gerçekleştirilecek anket, *Türk Dili Tetkik Cemiyetinin Dil Anketi Çıktı Bu Ankete her Türk İştirak Etmelidir* üst başlığı ile ilk sayfada duyurulur: *Dil Anketi, Rize*, 16 Mart 1933, S: 83, s. 1. *Rize* gazetesinin 83. sayısında *T. D. T. C. Anket Listeleri* başlığıyla *öz Türkçe karşılıkları* bulunması beklenen *Arapça ve Farsî sözlerin olduğu ilk beş liste* yayımlanır. Bir sonraki sayıda ise karşılığı bulunan kelimeler, bulunan karşılıklarıyla tekrar liste hâlinde yayımlanırken karşılığı aranacak yeni bir listeye daha gazetede yer verilir. Ayrıca bu sayıda *yabancı sözlerin öz Türkçe karşılığını bulmak için Türk Dili Tetkik Cemiyetinin açtığı ankete* yardım edilmesine dair *Başvekâletin Dâhiliye Vekillîğinden Tamim Edilen Buyruğu* da okuyucuya duyurulur. Her hafta verilen yabancı kelimeler ve onlara bulunan Türkçe kelimelerden oluşan *Dil Anketi* 104. liste ile gazetenin 103. sayısında sonlanır.

¹² *Rize* gazetesi, *Söz Derleme Dergisi* ve *Derleme Sözlüğü*'nden yapılan alıntılarda kaynaktaki imlaya sadık kalınmıştır.

¹³ *Rize*, "Dil Seferberliği", 16 Şubat 1933, S: 79, s. 2.

Bu doğrultuda *Rize* gazetesinin *Dil Köşesi* adıyla çıkan bölümünde *Halkevleri Dil Şubesi*nden alınan dilimizi özleştirme ve bütünleme işine katkısı olacak yazılar yayımlanmaya başlanmıştır. Köşede, ilk haftalarda Rize’de derlenen birkaç atasözü ve maniye yer veren *gazete*, herkes tarafından halk arasında kullanılan *öz Türkçe* sözleri kendilerine göndermeleri isteğini tekrarlamıştır.¹⁴ Ayrıca *Vilayet Söz Derleme Heyeti*, derlenen kelimeleri *Rize* gazetesinin her sayısında aynı köşede yayımlamıştır. Bununla amaç, mevcut dil faaliyetinin milliliğine dikkat çekip halkın katılımını en yüksek düzeyde tutmak, gerçekleştirilen dil faaliyetlerinin halk tarafından benimsenip kabul görmesini sağlamak ve derleme faaliyetlerine gerekli desteği temin etmek olmalıdır.

Faaliyetler süresince *Söz Derleme Heyeti*, ocaklardan gelen kelimeleri belli bir ayıklamaya tutmuş ve sıralamıştır. Yapılacak işlemlerin bir düzen içinde yürütülebilmesi amacıyla “söz derlemeleri”, “halk inanmaları” ve “halk sanat ve edebiyat” gibi üç ayrı kol belirlenmiş, çalışmaların tez zamanda bitirilebilmesi için de heyetin her gün toplanmasına karar verilmiştir.¹⁵

25 Mayıs 1933 tarihli 93. sayıya kadar *Rize* adıyla çıkan gazete, 1 Haziran 1933 tarihli 94. sayısında ise vilayetin adının değişmesi ile *Çoruh* adını alır.¹⁶ Dolayısıyla derleme faaliyetleri neticesinde elde edilen kelime kadrosu, sadece bugünkü Rize ilinin ağzına has kelimelerden mürekkep değildir. Bugün itibari ile Artvin ilini içine alan coğrafya da elde edilen kelimelerin kaynağı olmuştur. Bununla birlikte derlenen kelimeler arasında Artvin ili içerisinde yer alan bölgeye ait kelimelerin sayısı büyük bir ağırlığa sahip değildir.

Derleme faaliyetleri doğrultusunda *Çoruh*’tan merkez kurula gönderilen fiş sayısı 878’dir.¹⁷ Derleme fişlerinde olması gereken, ilan edilen kelimelerin derlendiği köy, nahiye, kaza gibi yer ve kimden derlendiğine dair bilgilere gazetede yer verilmemiştir.

¹⁴ *Rize*, 16 Şubat 1933, S: 79, s. 3.

¹⁵ *Rize*, 2 Mart 1933, S: 81, s. 5.

¹⁶ *Çoruh* adıyla çıkan ilk sayının *Vilayet Haberleri* köşesinde “Yeni Vilayetin Aldığı Şekil” başlığı altında Rize adının artık tarihe karıştığı vilayetin yeni adının *Çoruh* olduğu okuyucuya duyurulur. Buna göre Yusufeli hariç olmak üzere Artvin’le birleşen Rize’nin aldığı yeni hâl gazetede şu şekilde verilir: *Vilâyet halen Rize, Hopa, Pazar, Artvin, şavşet, Borçka adıyla altı kazayı ve on yedi nahiyeyi ihtiva etmektedir. Merkezin Mapavri, Gündoğdu, Eyidere, Karadere, Kurayseba ve Pazar kazasının Hemişin, Ardeşin ve Hopa kazasının Viçe, Arhavi, Kemalpaşa, Artvin kazasının Ardanoç, Sırya, Berna, Borçka kazasının Macahil, Maradit, Murgul, Şavşet kazasının Mirya, İmerhev Nahiyeleri vardır.* *Rize*, 1 Haziran 1933, S: 94, s. 3. Bununla birlikte 25 İkincikanun 1936 tarihinde 226 sayısında gazete tekrar *Rize* adı ile basılır. *Çoruh* vilayeti tarihe karışmış, Rize ve Artvin tekrar ayrı vilayet olmuştur.

¹⁷ *Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi I*, İstanbul 1939, s. 47.

Önce *Rize* daha sonra *Çoruh* adını alan gazetenin ulaşılan sayıları, 6 Ağustos 1931-30 Mayıs 1942 aralığına tarihlenmektedir.¹⁸ Bu çalışmada gazetenin 23 Mart 1933 tarihli 84. sayısı ile başlayıp 10 Ağustos 1933 tarihinde yayımlanmış 104. sayısına kadar olan bölümden *Vilayet Söz Derleme Heyeti* tarafından derleme faaliyetleri sonucu elde edilmiş ve gazetede yayımlanmış kelimeler; tespit ve tasnif edilmiş, tekrar edilen kelimeler çıkarılmıştır. Böylece değerlendirilebilecek 310 kelimeye ulaşılmıştır. Kelimeler *Söz Derleme Dergisi* ve *Derleme Sözlüğü* ile karşılaştırılmış; bu eserlerde de yer alan, bulunmayan, gazetede verilmiş anlamına sözlük ya da dergide rastlanmayan, dergi ya da sözlükte gazetenin ait olduğu bölge Rize ya da Artvin'e yer verilen ve verilmeyen kelimeler yeniden bir tasnife tabi tutulmuştur.¹⁹

Değerlendirme:²⁰

1. *Rize* Gazetesinde Olup *Söz Derleme Dergisi* ve *Derleme Sözlüğü*'nde Bulunmayan Kelimeler

Tekrar eden kelimeler, çıkarıldığında gazetede yer alan, derlenmiş 310 kelimedenden 160'ının gazetede yayımlanan anlamıyla *Söz Derleme Dergisi*'nde bulunduğu, *Derleme Sözlüğü*'nde bu sayının 233 olduğu görülmüştür.²¹ Buna göre *Rize* gazetesinde yayımlanan kelimelerden *Derleme Sözlüğü*'nde yer bulmuş kelime sayısı, *Söz Derleme Dergisi*'nde yer almış olanlardan daha çoktur.

Yapılan tarama sonucu *Rize* gazetesinde yayımlanan kelimelerden 126'sının *Söz Derleme Dergisi*'ne alınmadığı, birçok kelimenin derginin dışında bırakıldığı tespit edilmiştir. *Dergide* yer bulamayan bu kelimelerden pek çoğu ikinci derleme faaliyetleri ile elde edilen kelimelerle birleştirilmiş ve *Derleme Sözlüğü*'ne alınmıştır. *Söz Derleme Dergisi*'nde yer almayıp Rize ve Artvin bölgesinin bir unsuru olarak *Derleme Sözlüğü*'ne giren

¹⁸ Gazetenin 104. sayıdan 165. sayıya kadar olan kısmı elde edilememiştir.

¹⁹ Gazetede yayımlanmış kelimelerin çoğuna yer verip daha kapsayıcı olduğundan karşılaştırma ve değerlendirmede *Derleme Sözlüğü* esas alınmıştır. Bununla birlikte yapılan yorumlarda *Söz Derleme Dergisi* ile *Rize* gazetesinde yayımlanmış kelimelerin mukayeselerinden de faydalanılmıştır.

²⁰ Erişilen *Söz Derleme Dergisi*'nin 1941 tarihli II. cildinin 688 ve 705. sayfaları arası eksik olduğundan **hadik**, **hakaçi**, **halaput**, **hamel**, **hamsikolu**, **hamsikuşu**, **hanpa**, **hant**, **hapalamak**, **hapiska** kelimeleri ile ilgili bir değerlendirme yapılmamıştır. *Derleme Sözlüğü*'nde ise **hadik**, **halaput**, **hamel**, **hamsikolu**, **hamsikuşu**, **hant**, **hapalamak** kelimeleri, aynı karşılıklarla yer almıştır. **Hakaçi** kelimesine *Derleme Sözlüğü*'nde yer verilmemiştir. **Hanpa**, *Derleme Sözlüğü*'nde **hanpa** şeklinde yer alır. *DS*, C: VII, s. 2268. Sözlükte **hapiska** şeklinde bir kelimeye yer verilmemiştir fakat farklı bir karşılıkla (Lahana Yemeği) **hapisga** sözcüğü Şiran-Gümüşhane'den derlenmiştir. *DS*, C: VII, s. 2280.

²¹ Derlenen kelimelerden bazıları ile bu kelimelerin *Söz Derleme Dergisi* ve *Derleme Sözlüğü*'ndeki şekilleri arasında sese dayalı birtakım farklılıklar olduğu da ifade edilmelidir.

kelime sayısı 70, *Derleme Sözlüğü*'ne alınmayan kelime sayısı da 44 olarak gerçekleşmiştir.

1.1. Rize Gazetesinde Olan, Yayınlarına Alınmayan Kelimeler*

Rize gazetesinde yer alıp her iki esere de dâhil edilmeyen kelimeler şunlardır:

Aklecut	Dimari	Kolkaniçe	Refani
Aykanama	Donga ²	Komri	Sancıkabak
Aykanaşma	Fono	Kotasi	Seremet
Bozmakal	Hohova	Kotula	Şınakiça
Cafılamak	İçlitava	Kulakotu	Temele
Cinos	İnmeindirme	Kutallamak ³	Terkoz
Çekçehan	Kadıbağı	Kürüzme	rendesi
Çingiri	Karkut	Marko	Tironi
Dabay	Kocakarı	Oktovri	Vizori
Değmiş ¹	Kokoş	Patelya	

1.2. Söz Derleme Dergisi'nde Olmayan Kelimeler

Söz Derleme Dergisi, birinci derleme faaliyeti neticesinde toplanan fişlerle oluşturulmuş fakat Türkiye'nin her bölgesinden gelen bu fişlerdeki her unsur dergide yer almamıştır. Fişlerde yer alan, herkes tarafından bilinip kullanılan, sözlüklerde ve yazı dilinde yer etmiş kelimelerle başka bir dilin ürünü olduğu apaçık bilinen kelimelere dergide yer verilmemiştir. Ağızlar, kavramları karşılama daha çok Türkçenin imkânlarını kullanırken alıntı kelimelere de halkın söz varlığında rastlanır. Bu durum, *Rize* gazetesinin *Dil Köşesi* adlı bölümünde *Bunların içinde ecnebi dilden alınmış sözler de vardır.* ibaresi ile de ortaya konulmuştur. Bununla birlikte gazetede yer alan kelimelerden önemli bir kısmının *Söz Derleme Dergisi*'ne yabancı kökenli olduğu gerekçesi ile alınmadığı da anlaşılmaktadır. İkinci derleme faaliyetleri sonucunda mevcut fişlere eklenen yeni fişlerle inşa edilen *Derleme Sözlüğü*'ne, dergide yer almamış 126 sözcükten 70'i dâhil edilmiştir.

Derleme faaliyetleri ile derlenerek *Rize* gazetesinde de ilan edildiği hâlde *Söz Derleme Dergisi*'nde yer almayan kelimeler şu şekildedir:

Aharı	Astan	Bozmakal	Cure
Ağırşark	Aştıya	Buzak	Çağana
Ağrem	Aykanama	Bütünyara	Çapona
Aklecut	Aykanaşma	Cafılamak	Çekçehan
Akoz	Bagan ⁴	Cıla	Çekli
Amansız	Balo	Cinos	Çingiri
Angona	Binam	Cuğ	Çipruka

Çörme ⁵	Hora	Komri	Oktovri
Çüyiş ⁶	Hoşmer	Kotasi	Opo
Dabay	Irgatlık	Kotula	Orakayı
Danalya	İçlitava	Kozna-kuzey	Paçi
Değmiş	İlik ⁹	Kukuçi	Parakami
Dergüle ⁷	İnmeindirme	Kukudi ¹⁵	Pardi ¹⁸
Dimari	İstemi	Kukula	Patelya
Dirgen	İtinmek	Kulakotu	Patiçi
Donga	İtirmek	Kutallamak	Pepeçura
Durvani	İzmit ¹⁰	Kuvarı	Peşko
Ecü	Kadıbağı	Kuyis etmek	Rahna
Farogoz	Kankal	Kürüzme	Raka-öreke
Fas	Karayemiş	Küstere ¹⁶	Refani
Feretiko	Karkut	Lâhmi	Samin
Fırfırına	Kervankıran.	Lazut	Sancıkabak
Fono	Kesilmek	Lifti	Seremet
Frakti	Kısalık ¹¹	Lop	Şınakiça
Fuçani ⁸	Kocakarı	Lüleli	Tami
Günlük	gerdanı	Makoçi ¹⁷	Tavara
Harbi	Koçan ¹²	Marko	Temele
Hav	Koçiralık	Nardenk	Terkoz rendesi
Hiçi	[Koçiralık] ¹³	Nasaka	Tironi
Hohori	Koçura ¹⁴	Nazif	Tit
Hohova	Kokoş	Nefel	Vizori
Hopeçi	Kolkaniçe	Oğuncu	Vurçi

1.3. Derleme Sözlüğü'nde Yer Almayan Kelimeler

Halk ağzında yaşayan birçok kelimenin *Söz Derleme Dergisi*'ne girmemesi, dergide yer alan bazı kelimeler ve o kelimelerin anlamlarında yanlışların tespit edilmesi, yine dergide é, h, ñ gibi seslerin işaretlenmemesi gibi eksikliklerin giderilmesi isteği, yeni bir derleme çalışmasını gerekli kılmış, böylece 12 ciltlik *Derleme Sözlüğü*'nü ortaya çıkaracak bir derleme çalışmasına girişilmiştir. Bu, *Söz Derleme Dergisi*'nden daha fazla kelimenin -bütün kelimelere yer verilmemesine hatta daha önce dergide mevcut birtakım kelimelerin de eksiltilmesine rağmen- hazırlanan sözlükte yer almasını sağlamıştır.

Rize gazetesinde yayımlanıp *Söz Derleme Dergisi*'nde yer almasına rağmen daha sonra hazırlanmış olan *Derleme Sözlüğü*'nde bulunmayan kelime sayısı oldukça azdır. Bu kelimeler şunlardır:

Abet¹⁹
Fulaş²⁰

Kalaş²¹
Kutra²²

Şoz²³
Üskücü²⁴

2. Yayınlarda Rize Gazetesindeki Anlamının Dışında Kullanılan Kelimeler

Taranan kelimelerden bir kısmının *gazetede* verilen karşılığına *Söz Derleme Dergisi* ve *Derleme Sözlüğü*'nde değinilmemiştir. Buna göre *gazetede* tespit edilen anlamları ile bu kelimeler *dergi* ve *sözlükte* yer almamışlardır. *Dergide* bu şekilde 23 kelime mevcutken *sözlükte* bu sayı 30 olmuştur. Ayrıca “ağul”, “aşma”, “aylanmak”, “çırmık”, “dal”, “gede”, “öke” gibi kelimeler, *Rize* gazetesindeki karşılıkları ile *Söz Derleme Dergisi*'ne girmezken *Derleme Sözlüğü*'nde yeniden yer bulmuşlardır.

2.1. Rize Gazetesindeki Karşılıkları ile Söz Derleme Dergisi'nde Yer Almayan Kelimeler

Derleme faaliyetleri neticesinde elde edilen ve *Vilayet Derleme Heyeti* tarafından *Rize* gazetesinde yayımlanan kelimelerden 10'u, *gazetede* yayımlanmış anlamlarının dışında, farklı anlamlarla *Söz Derleme Dergisi*'nde karşılık bulmuştur.

Rize gazetesinde verilen anlamının dışında geçerli, başka yerlerdeki anlamları ile verilmiş kelimeler şunlardır:

Ağul ²⁵	Aylanmak ²⁸	Gede ³¹	Öke ³⁴
Aka ²⁶	Çırmık ²⁹	Hotak ³²	
Aşma ²⁷	Dal ³⁰	Kalaş ³³	

2.2. Rize Gazetesindeki Karşılıkları ile Derleme Sözlüğü'nde Yer Almayan Kelimeler

Rize gazetesinde yayımlanan kelimelerin çoğu *Derleme Sözlüğü*'nde aynı karşılıklarla yer bulurken bazı kelimeler ise mevcut karşılıkları ile *Derleme Sözlüğü*'nde yer almamıştır.

Aharı ³⁵	Hav ⁴⁰	Karayemiş ⁴⁵	Raka- öreke ⁴⁹
Amansız ³⁶	Hora ⁴¹	Kesilmek ⁴⁶	Tami ⁵⁰
Cıla ³⁷	Irgatlık ⁴²	Kısalık ⁴⁷	Tit ⁵¹
Cuğ ³⁸	İtinmek ⁴³	Lop ⁴⁸	
Ecü ³⁹	Kankal ⁴⁴		

2.3. Söz Derleme Dergisi ve Derleme Sözlüğü'nde Rize Gazetesindeki Anlamı Dışında Kullanılan Kelimeler

Bu kelimeler, farklı yerlere isnat edilmiş ancak aslında söz konusu anlamla *Rize*'de derlenen kelimelerdir.

Boran ⁵²	Sizil ⁵⁵	Toy ⁵⁸	Yağır ⁶⁰
Gadak ⁵³	Sayta ⁵⁶	Tüm ⁵⁹	Yaylım ⁶¹
Koruk ⁵⁴	Ten ⁵⁷		

3. Rize ve Artvin Bölgesi'nden Derlendiği Bilgisi Yer Almayan Kelimeler

Aynı anlamda *dergi* ve *sözlükte* yer alan kelimelerin bir kısmında da Rize ya da Artvin bölgesinden derlendiği bilgisine rastlanmamıştır. Rize ya da Artvin'den derlendiği bilgisi olmayan kelime sayısı, *Söz Derleme Dergisi*'nde 30 iken *Derleme Sözlüğü*'nde 23'tür. Bu kelimelerle ilgili verilen bilgilerde Rize ya da Artvin, derlemenin yapıldığı bölge olarak değerlendirilmemiştir. *Derleme Sözlüğü*'nde bu tür kelime sayısı *Söz Derleme Dergisi* ile karşılaştırıldığında daha azdır ve kelimelere bakıldığında *Derleme Sözlüğü*'nde yer alan kelimelerin derlendiği bölgeye dair bilgilerinin güncellenmiş olduğu görülmektedir.

3.1. Söz Derleme Dergisi'nde Rize ve Artvin Bölgesi'nden Derlendiği Bilgisi Yer Almayan Kelimeler

Ağul ⁶²	Çilka ⁷⁰	Hernik ⁷⁷	Şırat/Şırat ⁸⁴
Aka ⁶³	Çor	Hotak ⁷⁸	Şipşip ⁸⁵
Alışkan ⁶⁴	Dalduz	Karnalı ⁷⁹	Taydaş ⁸⁶
Anaç ⁶⁵	Damça ⁷¹	Korit	Tesçe ⁸⁷
Aparmak ⁶⁶	Düyü ⁷²	Korkota ⁸⁰	Uskuli ⁸⁸
Bar	Gelberi ⁷³	Kotarmak	Ünenmek ⁸⁹
Başmak ⁶⁷	Gerdel ⁷⁴	Likmen ⁸¹	
Cücük ⁶⁸	Göymek ⁷⁵	Panti ⁸²	
Çedik ⁶⁹	Günarta ⁷⁶	Pileki ⁸³	

3.2. Derleme Sözlüğü'nde Rize ve Artvin Bölgesi'nden Derlendiği Bilgisi Yer Almayan Kelimeler

Aka ⁹⁰	Çedik ⁹⁶	Herik ¹⁰²
Alışkan ⁹¹	Çilka ⁹⁷	Kervankıran ¹⁰³
Anacak ⁹²	Çor	
Anaç ⁹³	Dal ⁹⁸	Nardenk ¹⁰⁴
Ariotu ⁹⁴	Dalduz	Peşko ¹⁰⁵
Bar	Düyü ⁹⁹	Şipşip ¹⁰⁶
Başmak ⁹⁵	Gede ¹⁰⁰	Tesçe ¹⁰⁷
	Göymek ¹⁰¹	Uskuli ¹⁰⁸
		Ünenmek ¹⁰⁹

Sonuç

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşen derleme faaliyetleri neticesinde Türk dilinin zenginliklerinden faydalanılmaya başlanmış, *ağızlar* yeniden itibar kazanmıştır. Böylece Türk halkının millî benliğinden beslenen kelimelerle inşa edilen bir ölçünlü dil hedeflenmiş, hem millî benlik ve kültürel mirasın aktarımı sağlanmaya hem de dilin kendine has türetim imkânları canlandırılarak yeniden dilde yaratıcılık tesis edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca birinci ve ikinci derleme faaliyetleri doğrultusunda derlenen 600.000 civarındaki fiş, dil seferberliğinin toplum tarafından ne denli benimsendiğinin de kanıtı olmuştur.

6 Ağustos 1931 tarihinde ilk sayısı yayımlanan *Rize* gazetesi, dil ile ilgili hususlarda da halkın bilgilendirilmesi için çaba sarf etmiş bir yayın organıdır. Birinci derleme faaliyeti neticesinde bölgeden derlenmiş, *Söz Derleme Dergisi*'ne kaynaklık etmiş kelimeler; *Rize* gazetesinde yayımlanmıştır. Yabancı kelimelere bulunan Türkçe karşılıkların ve derlenen kelimelerin ilanı bu gazete vasıtasıyla gerçekleşmiş, *gazete* aracılığıyla halk bu çalışmalara davet edilmiştir. *Rize* gazetesinden elde edilen kelimeler; bu çalışmada *Söz Derleme Dergisi* ve *Derleme Sözlüğü* hakkında yapılacak değerlendirmelere katkı sağlamıştır.

Rize gazetesinde, derleme faaliyetlerinin bir sonucu olarak yayımlanmış kelimelerden önemli bir kısmı inşa edilen her iki eserde de yer almıştır. Bununla birlikte bütün kelimeler bir tasnife tabi tutulduğunda *sözlük* ve *dergide* hiç yer almayan, birinde bulunup diğerinde bulunmayan, derlendiği bölge bilgisi *Rize* ve Artvin olarak verilmeyen, *Rize* gazetesinde verilen karşılığı ile *dergi* ya da *sözlüğe* alınmamış kelimelerle karşılaşılmıştır.

Birinci derleme faaliyetleri neticesinde derlenmiş ve *Rize* gazetesinde yer alan kelimeler arasında yapılan taramada 38 kelimenin *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*'nde, mevcut ve yeni tespit edilen kelimelerin birleştirilmesi ile oluşturulan *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde yer almadığı tespit edilmiştir. Bahsi geçen kelimelerin neden dışarıda bırakıldığı izaha muhtaç bir durumdur. Çünkü bu kelimelerle benzerlik gösteren pek çok kelime *dergi* ve *sözlükte* yer almıştır. “Aykanama”, “aykanaşma”, “değmiş”, “içlitava”, “kulakotu”, “inmeindirme”, “kocakarı gerdanı” gibi kelimelerin yeni bir değerlendirmeye *Derleme Sözlüğü*'ne katkı sağlaması muhtemeldir. Ayrıca *Söz Derleme Dergisi* ve daha da kapsamlı bir derleme ürünü olan *Derleme Sözlüğü*'nde *Rize* ya da Artvin'den derlendiği bilgisi bulunmayan kelimelerin varlığı, aynı kelimelerin farklı şekillerinin *dergi* ya da *sözlükte* yer almamış olması, bazı kelimelerin farklı karşılıklarının *sözlükte* verilmemiş olması; derleme çalışmalarının mevcut eserlerle tamamlanmış, bitmiş bir hadise olmadığının, sürdürülüp geliştirilmesi gerektiğinin bir kanıtıdır.

Köyden kente göç ile ağızlar bir yandan ölçünlü dile taşınırken öte yandan ölçünlü Türkçe kullanıcısının artması, ağızlara dayalı kelime kullanımının azalması sonucunu beraberinde getirmiştir. Ağızlara dayalı kelime hazinesinin sınırlarındaki bu daralma ve ağızlara dair malzemenin zamanın gücüne karşı koyamıyor oluşu Türkçeyi besleyen güçlü bir damarın da kan kaybetmesine neden olmaktadır.

Bununla birlikte derleme faaliyetleri araştırmacılar tarafından günümüzde de devam ettirilmektedir. *Kurum* tarafından idare edilen çalışmalar neticesinde ortaya çıkan yeni kelimeler ve Türkiye genelinde araştırmacıların tespit ettiği kelimelerle *Derleme Sözlüğü*'nün güncellenmesi, öncelikli bir dil çalışması olarak değerlendirilmelidir.

Türkçeyi, karşılığı Türk dilinde bulunabilecek, halk nezdinde itibar görmemiş alıntı kelimelerden kurtarmak, Türkçenin kelime zenginliği ve üretim gücünden yararlanmak; millî, kültürel mirasıyla Türk insanını tekrar buluşturmak gibi birçok amaca hizmet etmiş derleme çalışmaları, Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşen dil seferberliğinin önemli bir aşaması olmuştur. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk yıllarında olduğu gibi ağızlara ait kelime derleme faaliyetinin, *Kurum*'un önderliğinde yeni bir dil seferberliği hâlinde hız kazanmasının Türk diline katkısı olacaktır.

KAYNAKLAR

AKALIN, Şükrü Halûk, "Atatürk Döneminde Türkçe", *Türk Dili*, S. 607, Ankara 2002, s. 1-58.

AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara 2000.

BURAN, Ahmet, "Konuşma Dili ve Yazı Dili İlişkileri ve Derleme Faaliyetleri", *Türkbilim*, 2002/4, s. 97-104.

DİLMEN, İbrahim Necmi, "Tarama Dergisi Nedir?", *Atatürk ve Türk Dili III*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 1677-1681.

GÜNAY, Turgut, *Rize İli Ağızları*, Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dizisi Yayınları, Ankara 1978.

KORKMAZ, Zeynep, "Türkiye'de Ağız Sözlükleri", *Türk Dili*, S. 583, Ankara 2000, s. 7-14.

Rize Gazetesi, 1-104. Sayılar Arası.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi I, Maarif Matbaası, İstanbul 1939.

Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi II, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1941.

Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi III, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1947.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

EK 1: Vilayet Söz Derleme Heyeti Tarafından Rize Gazetesinin Dil Köşesi Adlı Bölümünde 23 Mart 1933-10 Ağustos 1933 Tarihleri Arasında Yayımlanan Kelimeler

- Abet:** Öğle zamanı.
Açal: Yeni doğmuş erkek buzağı.
Açar: Anahtar.
Ağırşark: Elle yün eğrilen aleti hızlandırmak için altına takılan yuvarlak.
Ağrem: Yeni açılmış tarla.
Ağul: Göçebeye, çadır altında dolaşanlara denir.
Aharı: İlk çocuğu kız olan kadın.
Ahpın: Gübreli tarla.
Aka: Ortanca kardeş.
Aklecut: Horozun küçüğü.
Akoz: Sapan izi.
Alabalık: Temiz ve tatlı sularda bulunan gayet lezzetli bir balıktır. Ağzı yumrucadır. Üzerinde kırmızı ve siyahımsı benekler vardır. Yayla yakınlarındaki sularda daha siyah olur.
Alışkan: Kibrit.
Amansız: Değirmen çarkının bikdiği ufki ağaç.
Anacak: Yedigâr.
Anaç: Karşı manasına.
Angona: Köryılan.
Aparmak: Almak kapmak.
Ariotu: Gönce halindedir. Çiçeği toplu olur. Kırılarda yetişir. Yapracağı sivridir. Çiçeği pembedir.
Astan: Sobaya ateş koymak ve almak için tava.
Aşma: Marangoz aleti, kösterenin bir nevi, avadanlık.
Aştıya: Gölge.
Aykanama: Ay tutulması.
Aykanaşma: Ayın tutulduğu sırada kırmızılaşması.
Aylanmak: Ay aydınlığında durmak.
Ayvan: Evsalanı.
Bagan: Ağaçların uçlarının kertilmesi ile bunların birleştirilmesinden ortaya çıkan ev.
Balo: Kuşları ağa doğru kaçırmak için atılan yonga parçaları.
Balyağar: Yaprak açma zamanında tatlı ve yapışkan olarak yağan sular.
Bar: Bir kaç kişi tarafından oynanan oyun.
Başmak: Terlik.
Batman: Büyük testi.
Bedal: Gelinlerin yüzlerine yapıştırılan yaldızlı pullar.
Beşli: Beş fişek alan tüfek.
Bey: Kırmızı mısır.
Bibi: Baba hemşiresi için kullanılır. (hala)
Binam: Evlâdım, oğlum, sevgilim, yavrum manasına.
Boran: Süğüt dalından yapılan bir nevi iğiz çalgısı.
Bozmakal: Karatavuktan küçük bir nevi kuş.
Bulme: Oda.
Buzak: Buzağı.
Bütünyara: Düğmeiliği.
Cafılamak: Tırmalamak.
Car: Süt süzmiye mahsus kıldan alet.
Caş: Mısırunu, yağ ve şekerle yapılmış çocuk yemeği.

- Cıla:** Keçi kılından yapılan sergi.
Cicik: Validenin çocuğuna süt emzirdiği memenin ucu.
Çiğiz: Mızıkçı.
Cilde: Saraç aleti. (deriden kılıflar dikmeye yarar.)
Cinos: Camevini düzeltmiye yarıyan marangoz aleti.
Cör: Bataklık sazlık.
Cuğ: Çocuk hasta olur, nazar değerse sıcak su ile çocuğun yıkanması.
Cure: Avcı erkek atmaca.
Cücük: Yumurtadan yeni çıkan civciv.
Çağana: Yengeç.
Çahra: Çıkırığı çeviren çark.
Çakıç: Çivi çakmıya yarayan alet.
Çapık: Kollu sepet.
Çapika: Ufak çömlük.
Çapona: Kapu menteşesi.
Çaykara: Bazı dere kenarlarında pınar halinde akar sular.
Çedik: Kadın terliği.
Çekçehan: Şellale.
Çekli: Meşale. (findık çubuğu kurutularak yapılır.)
Çember: Başa örtülen yemeni.
Çermuk: Kaplıca
Çırmık: Başı kıcı bir olan küçük kayık.
Çiçirmek: Tiskinmek.
Çilbur: Mısırı unu yağ ve peynirden yapılmış yemek; mihlama.
Çilka: Çalılar arasından geçen keçi yollarına.
Çingiri: Kamkapmak, çok bükülmüş ipliğin kıvrılması, bükülmek.
Çipruka: Hasis adam.
Çiten: Çubuklardan seyrek dokunmuş sepet, muta.
Çivit: Çekirdek.
Çor: Hayvan hastalığı.
Çörme: Sazak yerde çıkan su.
Çüyiş: Ağrı sızı ifade eder.
Dabay: Büyük kardeş.
Dal: Arka, enseye verilen isim.
Dalduz: Marangoz aleti.
Damça: Yağmur damlası.
Danalya: Ayakkabıyı kalıba koymağa yarıyan alet.
Dancı: Karnı şişik adam.
Darlanmak: Sıkılmak, üzülmek.
Darnı: tavanarası.
Değmiş: Kemale ermiş, olgun.
Delecek: Ayakkabı alacağı.
Dergüle: Küçük kap.
Dimari: İkiz çocuklar.
Dirgen: Demir yaba.
Donga: Büyük çingirak.
Durvani: Yayık.
Düyü: Pirinç.
Ecü: Yükselmek havalanmak.
Eğiş: Tandırdan ekmek çıkarmak için kullanılan demir.
Eke: Küçük kardeş.
Ernek: Sapanda sapan demirinin takıldığı yer.
Evedi: Acele ve çabuk.

- Farogoz:** Sofa.
Fas: Yalnız başı beyaz koyun (kara).
Feretiko: Kendir ve pamuk iplikleri karışık bez.
Fırfırına: Düdük.
Fono: Baş hırsız.
Frakti: Seyrek dokunmuş çit.
Fuçani: Mısırın kaba tozu Kepek.
Fufudi: Yüzde olan yaralar, sivilceler.
Fulaş: Fazla konuşan insan.
Furlayan: Çekirge.
Fuska: Diken çileği.
Gadak: Çocuk şapkası.
Gede: Delikanlı.
Gelberi: Eski evlerde ocak başına ağaç veya demirden kol. (ucuna lamba asılır her tarafa döner)
Gerdel: Fıçı şeklinde yapılmış odundan üstü açık bir kap.
Göymek: Yanmak (sevgi için).
Göze: Torak altından veya taş aralıklarından çıkarılan tatlı sulara denir.
Günarta: Öğle zamanı.
Günlük: Şemsiye.
Hadik: Kar ayakkabısı.
Hakaçi: Dolu.
Halaput: Münazaa.
Hamel: Bir nevi toprak tesviye aleti.
Hamsikolu: Hamsili mısır çörneği.
Hamsikuşu: Marti, hamsi kızartması, ve iskarası.
Hanpa: Yenilecek erzakı çok olan kimse.
Hant: Küçük bostanlık.
Hapalamak: Karıştırmak.
Hapiska: Hayvanların otlamak için girip çıkamadığı yer.
Harbi: Çabuk.
Harçi: Sırık.
Harduma: Kiremit yerine kullanılan ince tahta.
Haru: Ağaçtan mamul ve dört parçadan müteşekkil bir nevi sapan.
Haşli: Haşlak. Sıcak.
Hav: Kuvvet ve şiddet ifade eder.
Herik: Kazma.
Hernik: Toprağın ekin ekilmeğe müsait zamanı.
Hiçi: Pislik, pis şeylere verilen şey.
Hohori: Baykuş.
Hohova: Çömelme.
Hopeçi: Su kabağından yapılmış bir nev'i kap.
Hora: Uyuz hastalığı.
Hoşmer: Mısır unu, peynir ve tereyağından yapılan yemek. Mihlama da denir.
Hotak: Erkek hizmetçi.
Hurtumi: Tavuğun kursağı
Irgathık: İmece, yardım.
İçlitava: Hamsili pilav.
İlik: Sakı haşışı, kabak iliği fasulya iliği gibi.
İlincak: Çocuk salıncağı.
İncekuşluk: Sabah ile kuşluk arası.
İnmeindirme: Sekteye uğrama, nüzül isabeti.

- İstemi:** Büyük bakır güğüm.
İtinmek: Gaip (kaybetmek).
İtirmek: Kaybetmek.
İzmit: İzbiro, tahta üzerinde aralık yapmak için kullanılan marangoz aleti.
Kaban: Uçurum, sarp, gezilmesi güçolan yer.
Kaçafan: Uçurum, yalçın.
Kaçırık: Birdenbire esen şiddetli rüzgâr.
Kadıbağ: Eller birbirin omuzuna konarak halka yapıлып oynanan oyun.
Kaful: Fundalık, çalılık.
Kakma: Tuzak.
Kalaş: Şarktan gelen bir rüzgâr, (Arkasından mutlaka yağmur getirir.)
Kankal: Kerevet, Yatak, Sedir.
Karayemiş: Teflan.
Kargalak: Dalgaların sahile attığı odun parçaları.
Karkut: Şiddetli yağmur.
Karnalı: Ekmek sepeti; mide yerine de kullanılır.
Kavran: Boş arı peteği.
Kayna: Kayıkları kıyıya çekmek için halatın takıldığı yer.
Keçeğeciren: Hafif ve devamlı yağın yağmur.
Kekevi-kekeü: Dili tutuk insan. Kınamak, ayıplamak.
Kermeç: Keçilere arız olan bir hastalık.
Kervankıran: Sabahyıldızı.
Kesilmek: Kurban olmak; feda olmak; (Yalvarma tabiridir.)
Kırak: Kener.
Kısalık/Kısalık: Bele kadar önu düğmeli önlük. / Buluz, kazak.
Kıyışmak: Cür'et ve cesaret göstermek.
Kiniş: Oluk açmağa yarar marangoz aleti.
Kitleme: Çakı.
Kocakarı gerdanı: Bir nevi tatlı.
Koçan: Nüfus teskeresi.
Koçiralık [koçiralık]: Erzak deposu, kapalı dolap
Koçura: Muktesit.
Kokoş: İri kısa.
Kolaman: Pekmez koymaya mahsus küp.
Kolkaniçe: Tesbih böceği.
Kolomon: Küp.
Koltuğat: Boğaz ve koltuk altından geçen fişeklik.
Komri: İskemle.
Kop: Mağara.
Korit: Keçi yavrusu.
Korkota: Mısır yarması, iri üğütülmüş mısır.
Koruk: Kışın sulanan topraklarda ilkbaharda husule gelen otlar.
Kotarmak: Boşaltmak.
Kotasi: Kapu eşiği.
Kotula: Her kafanın ense ile birleştiği yer.
Kozna-kuzey: Güneşi az olan yer.
Kukma: Güğüm.
Kukuçi: Servi ağacının meyvası.
Kukudi: Kuğu kuşu.
Kukula: Kukulete.
Kulakotu: Kulak ağrısında kulağa kapatılır deva olduğu söylenir.
Kunci: Kendir sapı; (mecazen: zayıf ve narın.)
Kursel, kurçeli: Sak, mısır sakı.

- Kutallamak:** Karıştırmak.
Kutra: Cigara artığı.
Kuvarı: Ham kuvarı kemale gelmemiş.
Kuyis etmek: Bağırarak, haykırmak.
Küme: Şıra veya un içine fındık, ceviziçi doldurularak yapılan bir nev'i kuruyemiş.
Kürüzme: İki parmağı dile koyarak çalınan ıslığa denir.
Küstere: Marangoz aleti; cam evi yapmağa yarar.
Lâhmi: Yal.
Laşka: Alay etmek. Ayıp etmek manasına.
Lazut: Lavust; mısır.
Lifti: Tornavida.
Likmen: Şişesiz idare kandili.
Lop: Çürümüş, yenmesi müşkül yemiş.
Lüleli: Çulluk kuşu.
Makoçi: Keten bezi dokumak için kullanılan mekik.
Marko: İhtiyar erkek kedi.
Merek: Saman konulacak yer, samanlık.
Minci: Minzi; süt kesmiği tuzlanarak yapılan peynir.
Muta: Ot sepeti; çiten.
Nardenk: Kül veya kireçle sıradan yapılan pekmez.
Nasaka: İlk yumurtlamaya başlayan tavuk.
Nazif: Üç santim kutrunda ve kenarları dişli mercan; taş ve saireden yapılmış dairevi zînet eşyası, kadınlar boyunlarına asarlar.
Nefel: Bildircin ve sair kuşları avlamak için kullanılan ağ.
Oğuncu: Öncü; çiftçinin, düğüncünün ve herhangi bir topluluğun önünden giden kimseye derler.
Oktovri: Birinciteşrin
Oltan: Kesildikten sonra dikilmiye hazır yemeni.
Opo: Sevgi ve küçültme sonekidir. Uşakopo, tosunopo.
Orakayı: Temmuz.
Öke: Büyük kardeş.
Paçi: Kız.
Panti: İneklerin ot yemek için bağlandığı yer.
Parakami: Ateş yakılan yer: ateş başı.
Pardi: Çakal cinsinden nev'i hayvan; geceleri (Pa) diye bağırır.
Patelya: Küçük kayak.
Patiçi: Taze fasulye.
Pepeçura: Üzum sırası ile mısır karıştırılarak yapılan pelte.
Perçem: Mısır püskülü.
Peşko: Soba.
Pileki: Ekmek pişirmek için taştan yapılmış kap.
Rahna: Örumcek.
Raka-öreke: (bazen mısır koçanlarının danelisine denir)
Refani: Yaprak tırmiği.
Saltabaş: Üzerinde emiri bulunmayan adam, serâzat.
Samin: Bir nevi boyunduruğa mahsus alet.
Sancıkabak: Küçük benekli süs kabağı.
Sarmi: Keten dokunurken dokunan bezin sarıldığı değnek.
Savak: Salak; kafasız, beyinsiz.
Sayta: Beşikçi aleti.
Seremet: Kovanlık; kovanları koymak için yapılan salaş.
Sizil: Aptal.

- Sizil:** Usulcacık, habersizce, sezdirmeden.
Sudüşen: Çağlayan, şelale.
Süser: Anahtar.
Şaştak: Köprü korkulukları.
Şepidi: Eşek arısı; yabani arı.
Şerevaz: Şıralık; pekmez yapmak için üzümün ezildiği yer.
Şırat: Kazein.
Şınakiça: Kınaçiçeği.
Şipşip: Kadınterliği.
Şırat: Kazain
Şokali: Mısırın kabuğu; daneleri örten gılâf. keyis kısım.
Şoz: Kuzey; Güneşsiz yer; (cemak diyenlerde vardır.)
Tahra: Bir nevi nacak; çalı kesmeğe yarar.
Takatuka: Havan.
Tami: Fındık dibi.
Tatul: Hayvanların pençesi.
Tavara: Karakonçolos mevhum bir mahlûk.
Taydaş: Eşi eşine olan akran.
Tel: İplik tire.
Temele: Ocağ beşi.
Temon: Mısır sapı ve çimen yığını.
Ten: Yaş toprak.
Terkoz rendesi: Raspa rendesi bir nevi rende.
Termaş: Sahipsiz.
Terteli: Meyva toplamak için kullanılan uzun sepet.
Teşçe: At hastalıklarından birine derler. Bu hastalık atın elmacık kemiklerinde olur dağlamakla geçer.
Teşik: Yemenici aleti.
Tironi: Sandalya şeklinde bir nevi sedye.
Tit: Haşt manasına köpekleri kovmak için.
Tiyeter: Üzüm sepeti.
Tomes: Kaburğa kemiği.
Toy: Düşünlere mahsus bir tabir, kalabalık.
Tusuyluk: Bal kabağından yapılmış ve tuz eritmeğe mahsus kap.
Tüm: Yüksek yer, tarla kenarı.
Ugatlamak: Düzeltmek.
Uskuli: Safi ince taranmış kendire verilen isim.
Ünenmek: Seslenmek.
Üskücü: Mısır kocanı.
Varya: Büyük çekiç.
Veznelik: Avcılık aleti, boynuzdan yakılma barut kabı.
Vizori: At boynuna takılan iri boncuk.
Vurçi: Domuz kılından mamul kendir fırçası.
Yağır: Vurgun.
Yalak: Üstün; sığ, derin olmıyan.
Yangaz: Asi, yaramaz.
Yansılama: Bir kimsenin sözünü tekrar ederek alay etmek.
Yaprak döken: Sonbaharda esen rüzgâr.
Yaprakaçan: Mart ayında esen rüzgâr.
Yayhm: Otlak, mer'a Ateşli hastalıklardaki sıcaklık.
Yazı: Bir nevi marangoz aleti; şamandıra.
Yeni yetme: Yeni yetişen genç.
Yumurcak: Çıban.

Zankal: Meşin tozluk.

Zaya: Rutubet.

Zeni: Düz toprak.

Zimari: Çiğ ekmek.

Zotetmek: Ağız aşınmış balta ve sairenin ağzına çelik ilave etme işi.

Zuzuli: Üzüm tanesi.

EK 2: Rize Orta Mektep öğretmenleri 1933 mezunları ile birlikte.

Önde oturanlar: (Ortada, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*'ne yardım etmek üzere tesis edilen *Vilayet Derleme Heyeti*'nin üyelerinden Orta Mektep Müdürü İ. Uğuz Bey, solunda Tabiiye Muallimi Muhittin, Fransızca Muallimi Arif Beyler; sağında Tarih Muallimi Enver, Kâtip Hilmi. Arkadakiler: (Sağdan) Riyaziye Muallimi Sami, Resim Muallimi Niyazi, Jimnastik Muallimi Mahmut, Türkçe Muallimi Sıtkı Beyler. (Orta Mektep Müdürü İ. Uğuz Bey, Türkçe Muallimi Sıtkı Bey, Resim Muallimi Niyazi Bey aynı zamanda *Rize* gazetesi idarecilerindedir. Gazetenin daha sonra başyazmanı olacak Türkçe Muallimi Sıtkı Bey, başarılı çalışmaları neticesinde *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* tarafından Gramer Kolu Azalığı'na seçilmiştir.) (Fotoğraf: Fatih Sultan Kar arşivi)

EK 3: Rize Orta Mektep öğretmen ve öğrencileri.

3. sırada oturanlar: 3. Süleyman Kazmaz, 4. Türkçe Muallimi Sıtkı Bey, 5. Tabiiye Öğretmeni Muhittin Bey, 6. Mektep Müdürü İsmail Uğuz, 7. Tarih Muallimi Enver Kayadeniz, 8. Fransızca Muallimi Arif Özozan.

Derleme faaliyetlerinin bir intizam içerisinde sürdürülebilmesi için *Söz Derleme Heyeti* tarafından bir iş bölümü yapılmış ve bu doğrultuda söz derlemelerini içine alan 12 maddelik işlerin kolbaşılığına azadan *Orta Mektep Fransızca Muallimi Arif*, 16 maddelik halk inanmalarına ait işlerin kolbaşılığına *Orta Mektep Tarih Muallimi Enver* ve 11 maddelik halk sanat ve edebiyat kolbaşılığına *Türkçe Muallimi Sıtkı Beyler* seçilmişlerdir. Orta Mektep müdür ve öğretmenleri derleme faaliyetlerinde faal bir şekilde rol almış, özellikle Orta Mektep Muallimi Sıtkı, *Rize* gazetesindeki yazıları ile dil seferberliğinin halka aktarımında etkin olmuştur. (Fotoğraf: Fatih Sultan Kar arşivi)

- * Kelimelerle ilgili özel bilgiler, metni bölmek için sonnot hâlinde ek olarak verilmiştir.
- 1 [Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi]nde, **değmiş** sözcüğü yer almazken **değmek** fiili “Meyvalar kemale gelmek, olgunlaşmak.” anlamıyla dergide bulunur. Günay da **değmek** fiiline *Rize İli Ağzları*’nda yer verir. **Değ-**: Meyva olgunlaşmak. Turgut Günay, *Rize İli Ağzları*, Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dizisi Yayınları, Ankara 1978, s. 315.
- 2 **Donga**, SDD’de yer almamaktadır fakat “dongurak” ve “dongurdak” kelimeleri dergide mevcuttur. **Dongurak** [İs.], Keçilerin boyunlarına takılan çingirak. (Orhaniye “Marmaris-“Muğla”) **Dongurdak** [İs.], Develerin başına takılan yuvarlak çan. (Senir, “Isparta”; Bodrum-“Muğla”) SDD, C: I, s. 459. **Donka**: Çulluk kuşu. (Cemele-Krş.), DS, C: IV, s. 1560. **Dongurak** (I): Donguldak. **Donguldak**: **Dangurdak** (I), [danğurdak, donguldak, dongurak (I), dongurdak (III)] Deve, sığır, koyun sürülerinin önünde giden hayvana takılan, kalın saçtan yapılmış çingirak. (*Çal -Dz.; Bozan, Tokat-Es.; *Bünyan -Ky.; *Boğazlıyan köyleri -Yz.; -Krş.) [Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü], C: IV, s. 1359.
- 3 **Kutal**: Kısa odun. (Şimşirli, Güneyce, *İkizdere - Rz.), DS, C: XII, s. 4574. **Kutalı**: Yemek karıştırmaya yarayan yassı değnek. (-Rz.) DS, C: XII, s. 3017. Hem SDD’de hem de DS’de bulunmayan **kutallamak** sözcüğü de “kutalı” ile yemeği karıştırmak olmalıdır.
- 4 DS’de **bagen**, 2. “Uçları kertik ağaçlarla yapılan baraka, salaş. (Rize ve köyleri)” şeklinde geçer. DS, C: II, s. 472.
- 5 DS’de **cör** [çörme, s. 1293]: Batakılık, sazlık. (*Hopa, -Ar.), DS, C:III, s. 1007.
- 6 DS’de **çüviş** değil **çüvis etmek** sözcüğü mevcuttur. **Çüvis etmek**: Ağrımak. (*Adacami -Rz.) DS, Cilt: III, s. 1310.
- 7 **Dergüla** [dergüle]: Güveç. (Çayağzı, Yavuz *Şavşat -Ar.), DS, C: IV, s. 1433.
- 8 DS’de **fuçanı**: Mısır tozu. (Rize ve köyleri) DS, C: V, s. 1879.
- 9 DS’de **ilik**: Kabak ve fasulyelerin uzayan kısımları. DS, C: VII, s. 2523.
- 10 DS’de **izmit**: “Ağaç oymaya yarayan demir kalem.” (-Rz.; Çiflik *Şavşat -Ar.) DS, C: VII, s. 2576.
- 11 **Kısalık**: Kadın ya da erkek ceketi. (Veliköy -Rize) DS, C: VIII, s. 2839.
- 12 DS’de **koçan** (I) 2. [Kafa kâğıdı]: (Limanköy -Rz.), DS, C: VIII, s. 2592.
- 13 SDD’de **koçiralık** [koçiralık] sözcüğü yer almazken DS’de **koçiralık** kullanımına yer verilmemiştir. **Koçiralık**: Kiler, yiyecek dolabı. (Limanköy -Rz.) DS, C: VIII, s. 2894.
- 14 Bu kelime DS’de **koçıra** kullanımıyla yer bulur. DS, C: VIII, s. 2894.
- 15 **Kukudi**: Baykuş. (-Rz.), DS, C: VIII, s. 2993.
- 16 DS’de **küştüre**: [köstere (I), köştere, küştüre, kürtür, küştüne, küşderi] DS, C: VIII, s. 3052.
- 17 DS’de **makoci**, [mako, makoçi] dokuma tezgâhında ipliği çeken ağaç mekik. DS, C: IX, s. 3107.
- 18 DS’de **pardı**, bir çeşit çakal. DS, C: IX, s. 3395.
- 19 **Abet** [İs.], Öğle vakti. (Rize, Çoruh) SDD, C: I, s. 63. 1939’da yayımlanan SDD’de “abet” sözcüğü varken DS’de “abet” sözcüğü yer almamıştır. “Abet” sözcüğü 1978’de Turgut Günay’ın *Rize İli Ağzları* adlı çalışmasında sözlüğe girmiştir. **Abet**: Bir iş yerinde öğle yemeği için verilen ara, öğle tatili. Günay, age., 309.
- 20 SDD’de **fulaş** sözcüğünün derlendiği yere dair bilgi (Anbarlık [?]) şeklinde verilmiştir. **Fulaş** [S.], Geveze. (Anbarlık [?]) SDD, C: II, s. 587.
- 21 **Kalaş** [İs.], 1. Başka sahillerdeki fırtınanın tesiriyle gelen dalgalar. (Giresun) 2. Denizin beyaz köpüğü (Tirebolu “Giresun”) 3. [S.] Boynuzsuz koyun veya keçi. (Bor “Niğde”). SDD, C: II, s. 816.
- 22 **Kutra** [İs.], Cıgara artığı, izmarit. (Gündoğdu “Rize”) SDD, C: II, s. 1000.
- 23 **Şoz**: [İs.], Kuz, güneşsiz yer. (Veliköy [?]) SDD, C: III, s. 1296. Soru işareti ile birlikte verilen “Veliköy”, Artvin iline bağlı Şavşat ilçesinin kuzeyinde yer alan bir köy olmalıdır. Bu sözcüğe DS’de rastlanmamıştır.
- 24 **Üsküci** [İs.], Tanesiz mısır koçanı. (Veliköy, Vakfikebir-Trabzon) SDD, C: III, s. 1437. **Üsküci** sözcüğüne DS’de rastlanmamıştır. DS’de **üskül** kelimesinin karşılıklarından biri “mısır koçanı”dır. (*Afşin – Mr.), DS, C: XI, s. 4074.

- ²⁵ SDD'de kelimenin derlendiği bölgeler arasında Rize ya da Artvin'e yer verilmediği gibi gazetedeki anlamına da rastlanmıyor. **Ağul** [İs.], 1. Göçebe çadırı. (Konya) [Bak. Avul] 2. Allah, Halık. (Mersin köyleri) SDD, C: I, s. 78. DS'de kelimenin *Rize* gazetesindeki anlamı yer alır.
- ²⁶ *Rize* gazetesinde “ortanca kardeş” olarak geçen **aka** sözcüğü, SDD'de “ağabey” şeklindedir ve derlemenin yapıldığı coğrafya, derleme bölgesi olarak SDD'de yer almamıştır. **Aka** [İs.], Ağabey (Akköy “Sögüt-Bilecik”; Kırşehir ili; Samsun [Muh.]; Belevi “Denizli”; Manavgat “Antalya”; Konya) [Bak. Akka] SDD, C: I, s. 81.
- ²⁷ Bu kelime SDD'de bu anlamıyla yer almamaktadır. **Aşma** [İs.], 1. Zerdali, kayısı kurusu [Bak:Kak] 2. Bakraç 3. Erkek hayvanların dişi hayvana atlaması. 4. Ağullarda, bahçelerde birinden ötekine geçmek için aralık kapı, çit kapısı. 5. Taarruz, saldırma. SDD, C: I, s. 123. DS'de kelimenin *Rize* gazetesindeki anlamı yer alır.
- ²⁸ **Aylanmak** [F.], 1. Dönmek, kuş döne döne havaya çıkmak, dolaşa dolaşa ilk hareket etiği yere gelmek. 2. Kuyudan su çıkarmak için hayvan, bostan dolabı etrafında dönmek. SDD, C: I, s. 139. DS'de kelimenin *Rize* gazetesindeki anlamı yer alır.
- ²⁹ **Çırnık** [İs.], 1. Patikadan daha küçük, iz hâlinde yol. (Yerkesik “Muğla”) 2. Ufak dere. (Sarıoba “Polatlı-Ankara”) 3. İnce ağaçlı sık orman. (Mesudiye “Giresun”) [Bak: Çaltı] SDD, C: I, s. 341. DS'de kelimenin *Rize* gazetesindeki anlamı yer alır.
- ³⁰ SDD'de **dal** sözcüğünün “arka, ense” anlamlarına yer verilmemiştir. **Dal** [İs.] 1. Boynuz. 2. Eş. 3. Çıplak. 4. Kol. 5. Yan, peş. 6. Lahana. SDD, C: I, s. 395. DS'de kelimenin *Rize* gazetesindeki anlamı yer alır.
- ³¹ SDD'de “delikanlı” karşılığı yer almamıştır. **Gede** [S.], 1. Çelimsiz, zayıf, büyüymeyen; cüce 2. Kimsesiz çocuk, fakir çocuk 3. Hastalıklı, karnı şiş, marazlı 4. Cimri. Arsız, Yüzstiz -6. [İs.] Boyunduruğun sabana takılan kısmı. SDD, C: II, s. 601. DS'de **Gede (II)**: Erkek çocuğu. DS, C: VI, s. 1964.
- ³² SDD'de “erkek hizmetçi” değil de “küçük hizmetçi” anlamıyla yer almış, Rize ve Artvin bölgesinden derlendiğine dair bir bilgiye de yer verilmemiştir. **Hotak** [İs.], 1. Hindi, mısır tavuğu. (Bolu) 2. [Z.F.], Toplu, bir arada. *Cevizler hotak hotak bitmiş*. (Kızılcahamam “Ankara”) 3. (Akşehir, Beyşehir, “Konya”) [Bak. Hota 2] 4. Leblebi. (Kızılca Hadım “Konya”) 5. Boynuzsuz öküz. (Zonguldak) 6. Küçük hizmetçi. (Kelkit, Gümüşhane) SDD, C: II, s. 747. DS'de “erkek hizmetçi” anlamı, Şavşat-Artvin'den derlendiği bilgisi ile yer almıştır. DS, C: VII, s. 2391.
- ³³ **Kalaş** [İs.], 1. Başka sahillerdeki fırtınanın tesiriyle gelen dalgalar. (Giresun) 2. Denizin beyaz köpüğü (Tirebolu “Giresun”) 3. [S.] Boynuzsuz koyun veya keçi. (Bor “Niğde”). SDD, C: II, s. 816. Bu kelime, DS'de yer almamıştır.
- ³⁴ Kelimenin “büyük kardeş” karşılığı SDD'de yer almamıştır. **Öke** [İs.], Abla, bacı. SDD, C: III, s. 1106. DS'de kelimenin *Rize* gazetesindeki anlamına yer verilmiştir.
- ³⁵ DS'de gazetedeki anlamından farklı olarak ele alınmıştır. **Ahârî**: İlk çocuğa verilen ad: *Ayağın uyuşunca üzerine bir ahârîyi bastır, hemen geçer*. (Çataklıhoca *Çayeli -Rz.) DS, C: I, s. 125.
- ³⁶ DS'de **amansız**, “hâlden anlamaz, zalim” anlamındadır. (Çamlıbel *Artova -To.; Aslanköy *Mersin -İç.) DS, C: I, s. 237.
- ³⁷ **Cıla**: Lamba (*Nazimiye -Tn), DS, C: III, s. 906.
- ³⁸ **Cuğ (I)**: Suyun çekilmesi için bataklıklara açılan küçük kanal. (*Erciş -Vn.), **Cuğ (II)**: Yığın, birikinti. (-Gaz.) DS, C: III, s. 1010.
- ³⁹ **Ecü**: Çocuk dilinde umacı. (-Tr.) DS, C: V, s. 1662.
- ⁴⁰ **Hav (I)**: Yılanların ilkbaharda attıkları ince kabuk, yılan gömleği. (-Ezc.) **Hav (II)**: Haber. *Hasan havsız gelmiş*. (Hisar *Acıpayam -Dz.), DS, C: VII, s. 2307.
- ⁴¹ *Rize* gazetesinde “uyuz hastalığı” karşılığı ile yer alan **hora** kelimesi, DS'de şu anlamları ile bulunmuştur. **Hora (I)**: Ora, şura, bura gibi yer gösterme edatı. **Hora (II)**: Yara. (-Kr.) **Hora (III)**: [horan (I)-1] **Hora (IV)**: Abartma. DS, C: VII, s. 2407.
- ⁴² DS'de ise şu anlamlar ile yer bulmuştur: **Irgathık [irgathih]**: Hasat mevsimi. (Karabtizey *Araç -Ks.; Elecik -Ank., -Nğ.) **[irgathih]**: (Sarhamzalı, Kepirce, Mirahor *Sorgun -Yz.) DS, C: VII, s. 2484.

- ⁴³ **İtinmek:** Dövmeye hazırlanmak: *Çocuğu dövcektim birkaç defa itindim fakat yine vazgeçtim.* (Ceylan *Fethiye-Mğ.) DS, C: VII, s. 2569. Bu kelimeyle ilişkili “it-” fiili Turgut Günay tarafından Rize’de tespit edilmiştir. **İt-:** Yitmek, kaybolmak. Günay, age., s. 322.
- ⁴⁴ DS’de **Kankal (I):** Hardal. **Kankal (II): [kombak]** DS, C: VIII, s. 2625. **[kankal (II), kombulak, konbak]:** Meşe kozalağı. (Ceylan Lüleburgaz –Krk.) **[kankal (II)]** (Nazimiye –Tn.) **[kombulak]** (Büyükdöllük -Ed.) **[konbak]:** (Yaylagöz *Malkara –Tk.) DS, C: VIII, s. 2914.
- ⁴⁵ **Karayemiş:** Kestane. (*Sarıyer, Samatya –İst.; Ağlı *Küre, -Ks.; -Tr.; Pazar, Çingit –Rz.) DS, C: VIII, s. 2655. **Karamiş:** Karayemiş, taflan. Günay, age., s. 322.
- ⁴⁶ **Kesilmek [kesmek (VII) -I]:** Süt, ayran bozulmak, ekşimek. (Salman *Akkuş –Or.; Nefsiköseli *Görel –Gr.; *Maçka –Tr.) DS, C: VIII, s. 2764. **Kesilmek:** Şıra kaynadıktan sonra içinde bulunan pekmez toprağı dibe çökmek, durulmak: *Şire kesildi mi?* (-Çr.) DS, C: XII, s. 4548. “Kesil-” fiili Turgut Günay tarafından gazetedeki anlamıyla derlenmiştir. **Kesil-:** Kurban olmak. Günay, age., s. 325.
- ⁴⁷ **Kısalık:** Kadın ya da erkek ceketi. (Veliköy –Rize) DS, C: VIII, s. 2839.
- ⁴⁸ **Lop (I) [lüp -2]** (Karşılıksız ve parasız elde edilen, beleş. DS, C: IX, s. 3095) **Lop (II):** Kuka oyunu. (-Ezc.) **Lop (III):** 1. İyi yapılmış hamurlu yiyecekler için. (Çöplü *Gürtün –Sv.) 2. Hamurdan yapılan topak. (*Gelandost –İsp.) 3. Lokma. (Günder *Ermenek –Kn.) DS, C: IX, s. 3086.
- ⁴⁹ **Raka:** İç bezelye, araka. (Emirâlem *Menemen, -İz.) DS, C: IX, s. 3535. **Öreke:** I. Uzun boylu adam. (-Ng.) II. Yün tarağı. (-Ky.) DS, C: IX, s. 3345.
- ⁵⁰ DS’de **tami:** Fındık kümesi. (-Rz.) DS, C: X, s. 3817.
- ⁵¹ **Tit:** Ceviz oyununda dikilen en büyük ceviz. (-Bo.) DS, C: X, s. 3940.
- ⁵² **Boran [İs.],** 1. Sis. (Sorgun “Yozgat”; Zeytinli “Seyhan”, Nallıhan, Ankara) 2. Sebze fideleri yetiştirmek için hazırlanan yastık. (Malatya) 3. Karmakarışıklık, karışıklık (Nallıhan “Ankara”; Gerede, Alas köyü “Bolu”; Çermik, “Diyarbakir”) 4. Yaban güvercini. (Diyarbakir) SDD, C: I, s. 219. **Boran (I)** [bara (I) -I, borana (V), boruk (V), buran (I), buruk (VI), burutgan (I)] 1. Sis, duman. 2. Şiddetli kar, fırtına, kasırga. (Bu anlamıyla “Ardanuç, çavdarlı *Şavşat –Artvin’de kullanılıyor.) 3. Şiddetli yağmur, sağanak. **Boran (II):** 1. İç sıkıntısı. **Boran (III):** Yaban güvercini. **Boran (IV): [baran (II) -2]** (Üzüm ve meyve ağaçları ve bitkilerin dizisi. DS, C:II, s. 525.), **Boran (V): [barhana -I]** (Grup, takım, kafiye, kalabalık, göç, küçük kervan, aile fertleri. Bu anlamıyla Yusufeli, Artvin’de kelime kullanılıyor. DS, C: II, s. 530.) **Boran (VI):** Haşlanmış semizotu üzerine sarımsaklı yoğurt ve yağ döktülerek yapılan yemek. (Şeref *Yatağan –Mğ.) DS, C: II, s. 737, 738.
- ⁵³ **Gadak [İs.],** 1. Her cins çivi. (Bolçava izmir; Ayaş, Kayaş, Ankara; Tekirdağ ve çevresi; Sarılar, Genezin, “Avanos, Kırşehir”; Kastamonu, “Marmaris, Muğla”) 2. Manda yavrusu. (Bayburt “Gümüşhane”) 3. [S.], Fena: *Bunun el işisi gadak.* (Zonguldak) SDD, C: II, s. 588. **Gadak (I): [gedek -I] Gedek,** manda yavrusu. Çavdarlı, Yavuz, *Şavşat, İrmaklar, *Ardanuç –Artvin’den derlenmiştir. DS, C: VI, s. 1965. **Gadak (II):** 1. Çivi. 2. Küçük ayakkabı çivisi. **Gadak (III) [gadar (I)]** (Gadar, “kadar” anlamıyla sözlükte yer almıştır. DS, C: VI, s. 1889.) **Gadak (IV):** İyi olmayan şey (için). **Gadak (V):** Kazan kulpunun tutturulduğu yer. **Gadak (VI):** Tırpanın ökçesinin sağlam olması için tırpana vurulan demir. DS, C: VI, s. 1888.
- ⁵⁴ **Koruk [İs.],** 1. Yemeklere ekşilik verilmesi lüzumunda limon tuzu yerinde kullanılan, kaynatılmış ekşi maddeler. (Aşağıdana “Safranbolu-“Zonguldak”) 2. Çiftçilerin tarla kenarlarına, çobanların dağ tepelerine bir bir üzerine diktikleri taş yığını. (Narman “Erzurum”) 3. Otunu biçmek için muhafaza edilen arazi. (Kars) 4. [S.] Taze, kemale gelmiş. *Bu çocuk daha koruk.* (Navdalı “Mut-İçel”) 5. Zeytinin çiçeğini döktükten sonra kalan ufak meyvası. (Kilis “Gaziantep”) SDD, C: II, s. 960. **Koruk (I):** Yemeklere ekşilik vermek için limon tuzu yerine kullanılan ekşi pekmez. (*Safranbolu –Zn.; *Çarşamba –Sm.) **Koruk (II)** [koruh] **Koruk (III):** Zeytinin çiçeğini döktükten sonra kalan ufak meyvesi. (*Kilis –Gaz.) **Koruk (IV):** İçi boş (kabuklu meyveler için): *Bu sene fındıklar koruk çıkarıyor.* (Kuz *Akkuş, Bayadı –Or.) **Koruk (V):** Çiftçilerin tarla kenarlarına, çobanların dağ tepelerine taşları birbiri üzerine koyarak yaptıkları işaret. (Namran –Ezm.) **Koruk (VI):** Genç, taze, yeni yetişmekte olan. *Bu çocuk daha koruk.* (*Bor –Ng.; Navdalı

- *Mut -İç.) DS, C: VIII, s. 2928. **Koruk:** 1. Koruluk, orman. (Güneyce *İkizdere -Rz.) 2. Korunan, bakımı yapılan tarla ya da ağaçlık yer. (Güneyce *İkizdere -Rz.) DS, C: XII, s. 2928.
- ⁵⁵ **Sizil** [İs.], Solucan. (Van) SDD, C: III, s. 1238. **Sizilmek** [F.], Habersizce girmek, usulca inmek. (Rize, Çoruh) SDD, C: III, s. 1238. **Sizilmek:** 1. Usulca inmek, kaymak. (-Rz.) 2. Birden atılmak: *Köpeğin sizilmesi o kadar çabuk oldu ki farkedemedik.* (-Tr.) DS, C: X, s. 3653.
- ⁵⁶ **Sayta** [İs.], Tormacı yayı. (Rize) SDD, C: III, s. 1197. **Sayta:** Yay. *Sayta ile kuş vurmaya giti.* (-Tr. ve çevresi) DS, C: X, s. 3561. **Sayta:** Yay (Telli çalgılar için.) (Güneyce *İkizdere -Rz.) DS, C: XII, s. 4676.
- ⁵⁷ **Ten** [İs.], 1. Çiğ, şebnem. (Gökköy "Reşadiye-Tokat") 2. Rutubet, yaşlık. (Arhavi "Hopa-Rize"; Bulanık [?]; Trabzon [Bir Kerküktüden]; Gümüşhane; Kars; Erzurum) 3. Sığır felci. (Kavakköyü "Yıldızeli-Sivas"; Erzincan; Malatya) [Bak. Geyin, 1] 4. Dizi, bir sıra, yan yana. (Kadıçiftliği "Yolava-İst. [?]") SDD, C: III, s. 1338. **Ten (I) [tem II]** 1. Nem. (-Tr.; -Gm.; Güneyce -Rz.; Bulanık, İrişli, Bayburt *Sarıkamış -Kr.; *Arhavi, *Hopa -Ar.; -Ezm. ve köyleri; -Ezc.; *Erciş -Vn.; *Ağın -El.; Hacılıyas *Koyulhisar -Sv.) **[tem (II)]:** (*Çarşamba -Sm.) 2. Çiy. (Gökköy *Reşadiye -To.; Erkinis *Yusufeli -Ar.; Ağrakos *Suşehri -Sv.) **Ten (II)** Sığırların dişilik organı. **Ten (III)** Yan yana olan dizi. **Ten (IV)** Denk, arkadaş. **Ten (V)** Vücut. **Ten (VI)** Çorbalarn dibe çöken taneli, koyu bölümü. DS, C: X, s. 3876, 3877.
- ⁵⁸ **Toy** [is.]: 1. Çuval. 2. Avı yapılan yaban kazı. SDD, C: III, s. 1348. **Toy** [İs.], 1. Çuval. **Tay (II) [toy]:** Hayvanın bir yanındaki yük: *Mersin'den bir tay kalve, iç tay da şeker getirttim.* (*Bergama -İz.; Birecik -Ba.; *Merzifon ve köyleri -Ama.; Bayburt -Gm.; Erkinis *Yusufeli -Ar.; -Ezm.; -Dy.; *Hozat -Tn., *Ağın -El. *Arapkir -Ml.; Taşoluk *Göksun -Mr.; *Zara, Hacılıas *Koyulhisar -Sv.; *Develi, -Ky.) 2. [taya (I)] 3. Tütün dengi. (*Düzce -Bo.; -Zn.; *Bafra -Sm.) 4. Denk, çuval: Bir tay pirinç aldım. (Merdinik *Göle -Kr.; -Dy.; -Gaz.; *Keskin -Ank., -Ada.) **[toy]:** Kemalije -Ezc.) DS, C: X, s. 3876.
- ⁵⁹ SDD'de **tüm:** 1. Tamam, hepsi, bütün, toptan. 2. Tepe, tümsek. 3. Saf adam, bön insan. SDD, C:III, s. 1406. DS'de "tepe, tümsek" anlamı verilmiş fakat "tarla kenarı" anlamı sözlükte yer almamıştır. **Tüm (I):** Tepe, Tümsek. (Derince *İzmit Ke.; *Merzifon -Ama.; Zile -To.; Piraziz -Gr.; -Ur.) **Tüm (II):** Saf, bön: Ali tümlüğü yüzünden şu fırsatı kaçırdı. (*Develi -Ky.) DS, C: X, s. 4010.
- ⁶⁰ **Yağır:** 1. Kel. 2. Çam ve çıradaki reçine, çam sakızı, bezir. 3. Sırt, arka, iki kürek arası. 4. Hayvanların boş yeri, böğürleri. 5. Kirli, pis. 6. Ekseriya hayvanların sırtında meydana gelen yara. SDD, C: III, s. 1453. **Yağır (I):** 1. Yük ve binek hayvanının sırtında, eğer ve semerin açtığı yara. (... *Şavşat, -Ar. İlçe ve köyleri) 2. Ata uzun süre binenlerin bacaklarında ve kalçalarında açılan yara. **Yağır (II) [yağarnı] (Yağarnı:** Sirt. DS, C: XI, s. 4117.) **Yağır (III):** 1. [yağada] (Yağada: Yağlı kir, yağ lekesi. DS, C: XI, s. 4115.) 2. [yağadılı] (Yağadılı: 1. Üstünde yağlı kir bulunan, pis. 2. Yağlı yemek. DS, C: XI, s. 4116.) **Yağır (IV) [yağar (II)]:** Çamsakızı, reçine. **Yağır (V):** İri, kumlu toprak. **Yağır (VI):** Hoppa, kötü kadın. DS, C: XI, s. 4119-4120.
- ⁶¹ SDD'de kelimenin "Ateşli hastalıklardaki sıcaklık" anlamına yer verilmemiştir. **Yaylım:** 1. Hayvanların (sığır ve davar gibi) otladığı yer. 2. Hamur tahtası. 3. Genişlik, düzlük alan. 4. Dağınık. SDD, C: III, s. 1498. Aynı zamanda "yaylım" kelimesinin DS'de "Ateşli hastalıklardaki sıcaklık" anlamı yok. **Yaylım I:** 1. Otlak. 2. Otlama, yayılma. 3. Açıklık, düzlük. **Yaylım (II)** Dağınık. **(III)** Leğen dolusu şıradan kaynaya kaynaya leğenin dibinde kalan pekmez. DS, C: XI, s. 4212. Turgut Günay'ın *Rize İli Ağızları*'nda da "yaylım" kelimesi, "yaylım" şeklinde "otlak, mera" anlamları ile yer alır. Günay, age., s. 335.
- ⁶² **Ağul** [İs.], 1. Göçebe çadırı. (Konya) [Bak. Avul] 2. Allah, Halık. (Mersin köyleri) SDD, C: I, s. 78.
- ⁶³ Gazetede "ortanca kardeş" olarak geçen **aka** sözcüğü, SDD'de "ağabey" şeklindedir ve derlemenin yapıldığı coğrafya derleme bölgesi olarak SDD'de yer almamıştır. **Aka** [İs.], Ağabey (Akköy "Sögüt-Bilecik"; Kırşehir ili; Samsun [Muh.]; Belevi "Denizli"; Manavgat "Antalya"; Konya) [Bak. Akka] SDD, C: I, s. 81.
- ⁶⁴ SDD'de aynı karşılıkla bu sözcüğün derlendiği yer olarak sadece "Kars köyleri" ifadesine yer verilmiştir. SDD, C: I, s. 96.

- ⁶⁵ SDD'de **Anaç**: 6. Karşı (A.) [Bak.: Alnaç, annaç, armaç] SDD, C: I, s. 100.
- ⁶⁶ SDD'de Rize ya da Artvin bölgesinden derlendiğine dair bir işaret yoktur. **Aparmak** [F.], 1. Çalmak, hırsızlamak. (Yenice "Karacabey-Bursa", Çorum; Avanos "Kırşehir"; Boyalı "Araç-Kastamonu"; Gümüşhane; Bornova "İzmir"; Kızıloba "Yozgat"; Ardahan "Kars") 2. Zorla götürmek: *Cırpana gidersen beni de apar. * Beyinin gönlünü hanımı yapar.* (Burdur) SDD, C: I, s. 107.
- ⁶⁷ SDD'de **Başmak** [İs.], 1. Bir iki yıllık dana. (Çatalca [Muh.]; "ist.,"; Bursa [Muh.]) 2. Nalın (Kangal "Sivas"; Köy "Kars") SDD, C: I, s. 172.
- ⁶⁸ SDD'de Rize ya da Artvin bölgesi derlenen yerler arasında yer almaz. **Cüçük** [İs.], 6. Kuş yavrusu, civciv. (Çorum, Sivas; Yozgat) SDD, C: I, s. 289.
- ⁶⁹ **Çedik** [İs.], 1. Terlik. (Gümüşhane; *Fatma'nın çediği eskimiş.* Bursa; Gelibolu "Çanakkale"; Erzurum; Şebinkarahisar "Giresun") 2. Çorabın yansıma kadar üstten dikilen meşin. (Harput "Elâzığ"; Niğde) 3. Çocuk ayakkabısı. (Yıldızeli "Sivas"; Zile "Tokat"; Kozlu Kadıköy "Devrek-Zonguldak"; Bor "Niğde"; Osmaniye "Seyhan"; Sarılar köyü "Avanos-Kırşehir"; Amasya) SDD, C: I, s. 314.
- ⁷⁰ SDD'de kelimenin Rize, Artvin yöresinde kullanıldığına dair bir ibare yoktur. **Çılka** [İs.], (Nevşehir "Niğde") [Bak.: Cılga, cılka] SDD, C: I, s. 351. Ayrıca "cılga" ve "çılka" kullanımlarında da Rize, Artvin bölgesine yer verilmemiştir. SDD, C: I, s. 336.
- ⁷¹ SDD'de **damcı** şeklinde "Damla, evlerde damlardan, tavanlardan sızan yağmur damlarını" anlamıyla karşılır. (Erzurum; Ahlat "Bitlis"; Bayburt "Gümüşhane") SDD, C: I, s. 399.
- ⁷² **Düyü** [İs.], 1. Pirinç: Düyü pilâvi ezgin olmalıdır. (Kars) 2. Bulgur ufağı. (Sivas) [Bak: Düyül] SDD, C: I, s. 489.
- ⁷³ SDD'de **gelbere** şeklinde yer alır. **Gelbere** [İs.], Ateş çekmeye yarıyan ucu iğri ve ince uzun demir bir aygıt. (İlyaslar "Kırkağaç-Manisa", Sayaca "Ulubey-Ordu") SDD, C: II, s. 603, 604.
- ⁷⁴ SDD'de **gelder** şeklinde yer almıştır. **Gelder** [is.]: Ağaçtan yapılmış su, yoğurt veya yağ kabı. (Kastamonu; Safranbolu "Zonguldak"; Ankara) SDD, C: II, s. 604.
- ⁷⁵ **Göymek** [F.], 1. Müsaade etmek: *Göymedi de onun için geri döndüm.* (Köprü köyü "Karaağaç-Isparta") 2. Beklemek. (Şebinkarahisar "Giresun") SDD, C: II, s. 668.
- ⁷⁶ SDD'de **günorta** şeklinde yer alır. **Günorta** [İs.], Öğle zamanı, öğle çağı, öğle vakti. (Bitlis ve dolay; Bursa; Büyükyenice "Bilecik"; Kars, Karşıyaka "İzmir"; Diyarbakır; Ağrı, Bardas "Karaman *Konya") SDD, C: II, s. 688.
- ⁷⁷ SDD'de **hermik** şekliyle yer alır. **Hermik** [İs.]: İlkbaharda çamurlar çekildikten sonra toprağın çift sürmek tavına gelmesi. (Mesudiye "Giresun"; Pertek "Tunceli") SDD, C: II, s. 722.
- ⁷⁸ SDD'de "küçük hizmetçi" anlamıyla yer almış ayrıca Rize ve Artvin bölgesinden derlendiğine dair bir bilgiye yer verilmemiştir. **Hotak** [İs.], 1. Hindi, mısır tavuğu. (Bolu) 2. [Zf.], Toplu, bir arada. Cevizler hotak hotak bitmiş. (Kızılcahamam "Ankara") 3. Akşehir, Beyşehir, "Konya") [Bak. Hota 2] 4. Leblebi. (Kızılca Hadım "Konya") 5. Boynuzsuz öküz. (Zonguldak) 6. Küçük hizmetçi. (Kelkit Gümüşhane). SDD, C: II, s. 747.
- ⁷⁹ SDD'de **karnal**: "İçerisinde meyva konulan sepet, kol sepeti." (Tirebolu "Giresun"; Gümüşhane, Trabzon) anlamıyla yer alır. SDD, C: II, s. 841.
- ⁸⁰ SDD'de **korkuta** şeklindedir. **Korkuta** [İs.], Mısır yarması. (Balcah, Çarşamba-Samsun [Muh.]) SDD, C: II, s. 959.
- ⁸¹ SDD'de **lıkman** şekliyle yer alır. **Lıkman** [İs.], İçerisinde bezir, zeytin veya susam yağları yakılan idare kandili. (Sungurlu "Çorum") [Bak. İlikmen] SDD, C: III, s. 1030.
- ⁸² SDD'de kelime **petni** şeklinde geçer. **Petni** [İs.] 1. Ahırda hayvan yemliği. (Alihoca "Zile-Tokat"; Vezirköprü "Samsun"; Kavakköyü "Sorgun-Yozgat"; Heniske "Amasya") 2. Yalak. (Samsun) SDD, C: III, s. 1147.
- ⁸³ SDD'de **pilek** şekliyle yer almıştır. **Pilek** [İs.], Mısır ekmeğini pişirmeğe yarıyan toprak kap. (Bursa) SDD, C: III, s. 1153.
- ⁸⁴ Rize gazetesinde **şirat** ile birlikte **şirat** şeklinde de yer verilmiş ama **şirat** SDD'de yer almamıştır. **Şirat** [İs.] Yağ ve peyniri alındıktan sonra kalan sarımtırak renkli ekşimiş süt suyu. (Şavşat "Gümüşhane"); Marman "Erzurum") SDD, C: III, s. 1286.

- ⁸⁵ **Şipsip** [Zf.], 1. Çabuk çabuk. (Niksar “Tokat”; Bilecik; İzmit “Kocaeli [Muh.]”) 2. [İs.] Terlik. (Balçova, İzmir; Bursa; Yarıhisar “Bilecik”) SDD, C: III, s. 1291.
- ⁸⁶ **Taydaş** kullanımına SDD’de yer verilmemiştir. **Tayadaş** [İs.], Muadil, akran, yaşıt, emsal. (Ankara; Bayburt “Gümüşhane”; Maraş, Konya; Masara “Mut”; Buluklu “Mersin”; İçel; Genezin “Avanos-Kırşehir”; Çorakçılar, Tomarza, Pınarbaşı “Kayseri”; Sivas; Birecik “Urfa”; Balıkesir; Adana) SDD, C: III, s. 1326.
- ⁸⁷ **Tesçe** [İs.], (Medetli “Osmaneli-Bilecik”; Nevşehir “Niğde”; Gebeler “Kırkağaç-Manisa”; Yadılca “Muğla”, Alayunt “Kütahya”; Gerze köyü “Devrek-Zonguldak”) [Bak: Tersçe] **Tersçe** [İs.], Öküz ve beygirlerin arka ayaklarında olan topallık. (Seyman köyü “Tekirdağ”; Tıngır “Sinop”) SDD, C: III, s. 1346, 1347.
- ⁸⁸ SDD’de **üskülü** şekli ile yer alır. **Üskülü** 1. Temizlenmiş kendir lifleri. (Tefil Çarşamba-“Samsun”, Görele-“Giresun”, Fatsa-“Ordu”) SDD, C: III, s. 1437.
- ⁸⁹ SDD’de **ünemmek** şekli yoktur. **Ünemek** [F.], 1. Meşhur olmak, iştirah etmek. (Bursa) 2. Gelişmek, büyümek. Bu sene ekinler ünemedi. (Aliköy Isparta) [Bak. Ünemek, 1] 3. Çağırarak: *Ali babam üneyor.* (Orta Anadolu) SDD, C: II, s. 1432.
- ⁹⁰ DS’de **aka** kelimesinin derlendiği yerler arasında Rize ya da Artvin’e yer verilmemiştir. **Aka (I): [akey, akga, akka -1, 2]** 1. Baba. (*Bayburt –Gm.) [akga]: (*İğdir köyleri –Kr.) [akka -2]: (Pungu *Develi –Ky.) 2. Ağabey, büyük kardeş. (*Emirdağ ve köyleri –Af.; -Dz.; Akköy *Söğüt –Bil.; Yalamalar *Göyüntük –Bo.; -Sm.; -Or. ve köyleri; *Tirebolu köyleri –Gr.; Kiserna, Mağura *Maçka –Tr. ve köyleri; Çamlıköy –Gm.; *Göksun ve köyleri –Mr.; -Krş.; -Kn.; *Manavgat, Demirtaş *Alanya –Ant.) [akey]: (Birecik –Ur.; * Yerköy –Yz.; Şahmelik *Develi –Ky.) 3. Kabadayı. (-Tr. ve çevresi), DS, C: I, s. 135-136. **Aka:** Ağabey. (Kula –Mn.), DS, C: XII, s. 4410.
- ⁹¹ DS’de bu kelimenin Rize ya da Artvin’den derlendiği bilgisi yer almamıştır. **Alışgan [alışkan]:** Kibrit. (*İğdir ve köyleri –Kr.), [alışkan]: (-Kr. köyleri), DS, C: I, s. 220.
- ⁹² **Andaç [anacak]:** 1. Hatıra, hediye, armağan. (*Şarki Karaağaç –İsp.; Alâeddin *Acıpayam –Dz.; *Susurluk, Yeniköy –Ba.; -Brs.; *Merzifon ve köyleri –Ama.; *Kilis –Gaz.; Kayapa, Ed.) 2. Ölen kimisenin arkada kalan tek evladı. 3. Evlat, nesil, döl. 4. Ölmüş aile büyüklerinin hatırası sayılan insan ve eşya. 5. Halef. DS, C: I, s. 256.
- ⁹³ DS’de kelimenin derlendiği birçok yer bilgisi arasında Rize ya da Artvin bölgesine rastlanmamıştır. **Anaç (X) [annaç (I) -1] Annaç (I):** 1. Karşı, ön taraf, gözöntü, her taraftan görülebilen yer, meydana, açıklık. **Annaç (II):** Cevap, karşılık. DS, C: I, s. 275, 277.
- ⁹⁴ SDD’de **arı otunun** “Pilarget köyü, Hopa-Rize”den derlendiği tespiti mevcutken DS’de bu bölgeye rastlanmaz. DS’de **Arı otu:** 1. Kırmızı, sarı renkli, arıların çokça kondukları bir kır çiçeği. (*Lapseki –Çkl.; İğneciler *Mudurnu –Bo.) 2. Yenilebilen, en fazla 20 cm. büyüklüğünde, küçük ve tüylü yapraklı bir ot. (*Düzce –Bo.), DS, C: I, s. 322.
- ⁹⁵ DS’de **başmak (I) [başmağh, başmağ -1, 2]** 1. Ayakkabı. (*Bergama, Bornova –İz.; -Ks.; -Tr.; *Arpaçay –Kr.; -Ezm.; Maçaris *Erciş –Vn., -Sv.; Kayaş –Ank., -Ky.) [başmağh]: (*İğdir –Kr.) [başmağ -1]: (Taşburun *İğdir –Kr.) 2. Takunya. (-Kr.; Çilehane *Reşadiye –To.; *Kangal –Sv.) [başmağ -2]: (Kızılçakçak *Arpaçay –Kr.) 3. Terlik. (-Çkl.) DS, C: II, s. 564.
- ⁹⁶ DS’de **çedik (I) [çeduk, çeltik (IV)]** 1. Terlik: *Çediklerimi getiriver.* (*Kuşadası, -Ay.; *Urfa –iz.; *Susurluk –Ba.; *Gelibolu –Çkl.; -Brs.; Danca *Gebze –Ke.; -Sm., *Alucra, *Şebinkarahisar –Gr.; Tr.; *Pasinler –Ezm.; -Kn.; Gavurdağı yörükleri *Osmaniye –Ada.) 2. Çorabın yarısına kadar üstten dikilen meşin. (Harpur –El.) [çeltik (IV)]: (-Ml.) 3. Çocuk ayakkabısı: *Küçük kardeşimin çediği yırtılmıştı.* (*Mengen –Bo.; Kozlukadı *Devrek –Zn.; Karabüzey *Araç –Ks.; -Ama., *Zile, Kızılköy –To.; *Yıldızeli –Sv.; Sarılar *Avanos –Nş.; Bahçeli *Bor –Nğ.) DS, C: III, s. 1106.
- ⁹⁷ SDD olmadığı gibi DS’de de kelimenin Rize, Artvin yöresinde kullanıldığına dair bir ibare yoktur. Ayrıca DS’de **çilko** şekliyle yer alır. **Çilko:** Patika, keçi yolu. (-Nş.), DS, C: III, s. 1219.
- ⁹⁸ **Dal** sözcüğünün “arka, ense” anlamlarına SDD’de yer verilmezken DS’de bu anlam, karşılıklardan biri olarak yer alır. Bununla birlikte “Rize ve Artvin” bölgesinden derlendiğine dair bir bilgi, DS’de yer almaz. **Dal:** 1. Omuz, omuzbaşı. 2. Kol. 3. Arka, Sırt. 4. Boyun, ense.

- (Sücutlü, Kumdanlı *Yalvaç –İsp.), DS, C: IV, s. 1332, 1333. **Dal:** 3. Arka. (Batoğuz, Bayraktutan, *İğdir, -Kr.), DS, C: XII, s. 4482.
- ⁹⁹ **Düğü (I):** 1. [düğü (I) -4] **Düğü:** ... 4. Pirinç. (Azeri Türkleri –Ama.; Kızılçakçak *Arpaçay, *İğdir –Kr.; -Ağ.) DS, C: IV, s. 1623.
- ¹⁰⁰ **Gede (II):** Erkek çocuğu. (-Brs.; -Ama.; *İğdir ve köyleri, Suhara *Çıldır –Kr.; Purhus *Ahlut –Bt.; *Varto, *Bulanık –Mş.) DS, C: VI, s. 1964.
- ¹⁰¹ **Göymek:** 1. Katlanmak, beklemek, sabretmek. (*Şebinkarahisar –Gr.; *Bor, -Nğ.) 2. İzin vermek. (Köprü *Şarkıkaraağaç –İsp.) DS, C: VI, s. 2171.
- ¹⁰² DS'de **herik** kelimesinin “kazma” anlamıyla Rize ya da Artvin'den alındığına dair bir bilgiye yer verilmemiştir fakat “Sürülüp dinlenmeye, nadasa bırakılan tarla.” karşılığı pek çok yerin yanında Ardauç Artvin'den derlenmiştir. **Herik (I):** 1. Kazma. (-Ml.; Poyraz –Ank.) 2. Kütök. (-Ml.) **Herik (II):** Çakıl taşı. **Herik (III):** 1. Sürülmüş tarla. 2. [**Herk (I)], Her (I) [herg, herik (III) -2, hırk, hirek, hirk (I)]** 1. Sürülüp dinlenmeye, nadasa bırakılan tarla. (*Ardauç –Ar.). DS, C: VII, s. 2345. Ayrıca Turgut Günay'ın *Rize İli Ağızları*'nda **herik**, “uzun ve dar ağızlı kazma” karşılığıyla yer bulmuştur. Günay, age., s. 320.
- ¹⁰³ DS'de ise gazetedeki anlamı ile yer bulmuş ama derlendiği yerler arasında Rize, Artvin yer almamıştır. **Kervankaran:** Sabah en erken görülen yıldız. (Konya, Katransa, Kayalar, Selânik, Yunanistan), DS, C: XII, s. 4547.
- ¹⁰⁴ DS'de **nardenk** şekli ile yer almamıştır **Nerdek [nerdenk]:** 1. Üzüm, nar, erik, kızılıktan yapılan ekşimsi pekmez. (*Bayramiç –Çkl.; -Ereğli –Zn.; -Ks.; Şehli –Gr.; Rumeli göçmenleri, Tenre *Kaş –Ant., Karaculha *Fethiye –Mğ.) 2. Domates suyu, salça. (-Uş.) [nerdenk]: (*Çal –Dz.) DS, C: IX, s. 3247. **Närdek:** Sulandırılmış pekmez vb. ekşi. (Or. ve köyleri), DS, C: XII, s. 4603.
- ¹⁰⁵ DS'de **peşko** şekli ile yer almamıştır. **Peşgu:** Soba. (Boğazcık *Perşembe –Or.), DS, C: XII, s. 4644.
- ¹⁰⁶ **Şipidik (I)** [şipçik (I), şipidig, şipidik terlik, şipildek, şipirdek, şipitik (I), şiplek, şippek, şippi di (I), şiprek, şipşibi (II), şipşik, şipşip (I), şipşip terlik, şiptik] Ökçesiz, hafif ayakkabı. ... [**şipidik terlik:** (-Sm.), **şipşip (I):** (-İz.; -Brs.; Yarhisar –Bil.; *Kuşunlu –Çkr.; *Sungurlu –Çr.; Balçova –To.; Yendiğin *İlgın –Kn.; -Kıbrıs), **şipşip terlik:** (-Sm.) DS, C: X, s. 3782. Şipitik [şipidik -1, şipşip II] Şipidik 1. [şipitik] 2. Terlik. (-Af.; *Çal –Dz.; -Brd.) Terlik gibi kullanılan arkası açık ayakkabı. (Karamanlı *Tefenni –Brd.) [şipidik -1]: (*Çal –Dz.) [şipşip II]: (Çıkrık *Mecitözü –Çr.) DS, C: XII, s. 4727, 4728.
- ¹⁰⁷ **Tesçe (I):** [tersçe, tetçe]: Öktüz, beygir vb. hayvanların arka ayaklarında oluşarak hayvanın topallamasına neden olan bir hastalık. (Gebeler *Kırkağaç –Mn.; *Alanyunt –Kü.; Medetli *Osmaneli –Bil.; Gerze *Devrek –Zn.; -Nğ.; -Mğ.) [**tersçe:** (Tıngır Sn.; Seymen *Çorlu –Tk.) **[tetçe]:** (-Sn.; Emirler *Balâ –Ank.; -Ky.; Boyalı –Kn.) **Tesçe (II):** Bir çeşit kara üzüm. (*Bergama –İz.) DS, C: X, s. 3896.
- ¹⁰⁸ DS'de **üşkülü**, “Taranmış kendir.” şeklinde geçiyor. **Üşkül (I)** [üşküle (I) -2, üskülü (I)] 1. Taranmış, bağlam yapılmış temiz keten. (Kazmasöktü –Sn.) [üşküle (I) -2]: (-Kn.) [üşkülü (I)]: (Taflı *Çarşamba –Sm., *Fatsa, Kuzköy *Ünye –Or.; *Görel –Gr.) 2. Püsküllü, bir çeşit kır otu. (Hacılyas, Çifener *Koyulhisar –Sv.) **Üşkül (II)** Mısır koçanı. (*Afşin –Mr.) DS, C: XI, s. 4073, 4074.
- ¹⁰⁹ DS'de **ünenmek** şekli ile yer almamış ayrıca kelimenin Rize ya da Artvin bölgesinden derlendiğine dair bir bilgiye yer verilmemiştir. **Ünnemek [ünlemek (I)]** Seslenmek, çağırarak. DS, C: XI, s. 4066, 4067. **Ünnemek:** Çağırarak, seslenmek. (-Uş. ve çevresi; Gölkonak, Yenişar *Şarkıkaraağaç –İsp.; Soma ve çevresi –Mn.; *Susurluk –Ba.; Saraycık, Altıntaş –Kü.; -Çr.; *Silişke ve köyleri –İç.) **Ünnemek:** Çağırarak, seslenmek. (*Gediz –Kü.) DS, C: XII, s. 4794.

